370.947705
UCHY
sup.
v. 1
no. 1-2

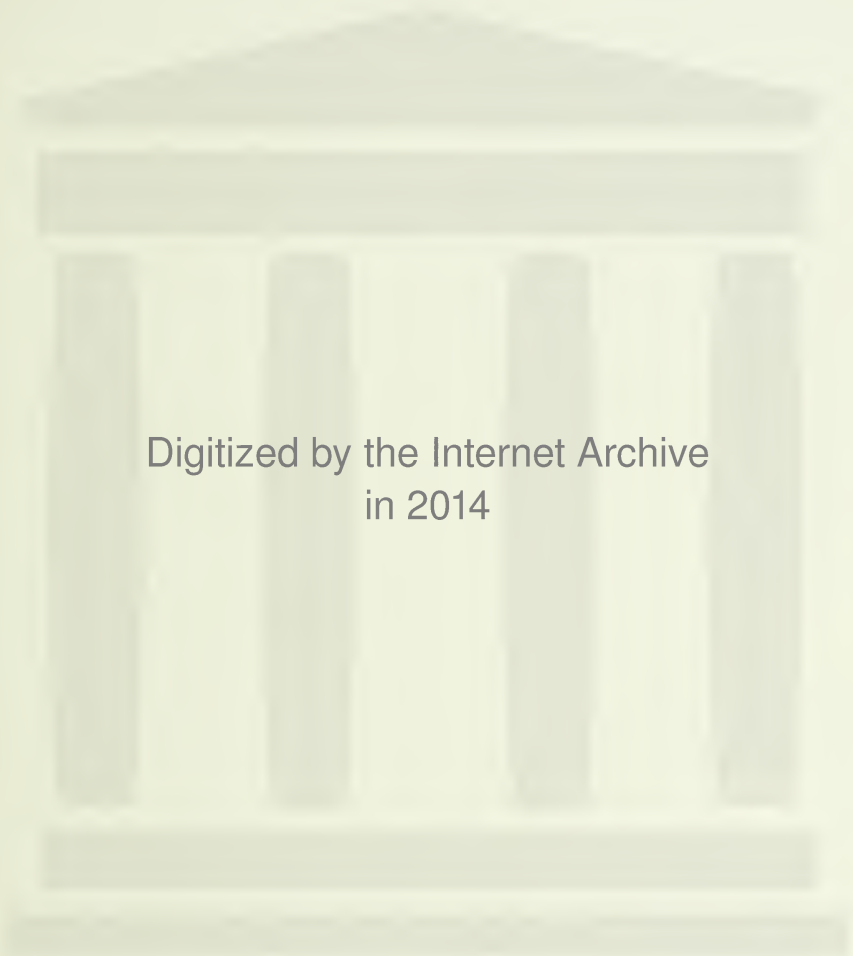

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/naukovyidodatok1121rusk_2

Ч. 1. Львів, 20. вересня 1911. Рік І.

НАУКОВИЙ ДОДАТОК

до

„УЧИТЕЛЯ“

органу Руського Товариства Педагогічного.

Виходить раз на 3 місяці.

Від Редакції.

Редакція „Учителя“, бажаючи завести в своїм журналї бодай сяку-таку систематику і надати яснїйший напрям своїй дїяльности, рішила ся видавати „Науковий Додаток“ в тій цїли, щоб уможливити доступ до „Учителя“ нашим найвиднїйшим ученим і популяризаторам з одної сторони, а з другої поширити рамцї нашої часописи і зробити єї вартнїйшою і інтереснїйшою. Обрій нашої національної науки зростає в скорім темпі, а ширші круги читаючої громади, зокрема Вп. Читачі „Учителя“, не все можуть мати нагоду познакомляти ся із здобутками національної культури з першого жерела. На полї науки, техніки й штуки відбувають ся скорі перевороти, в культурнім, суспільно-економічнім і етичнім житю народів родять ся нові ідеали, прямування і бажаня, а всї вони разом мають великий вплив на дорастаючу молодїж. Треба отже, щоб вихователї, а в першій мірі учителї, не стояли з боку від сучасного житєвого руху, а противно пізнавали його бодай в грубших основах і нагинали його до виховуючих цїлий і мети.

В „Науковім Додатку“ містити-мемо радо оригінальні і перекладані статї із всїх областий людського знаня, а перше місце давати-мем статям із области рідної науки й культури. Не рефлєктуємо на статї спеціяльні, строго наукові, а радше витатимемо популярні статї, що в ядерний і приступний спосіб познакомляти-муть наших Вп. Читачів з найновійшими здобутками культури.

В той спосіб розяснить ся наша програма. В „Учителю“ будемо містити статї виключно педагогічного, дидактичного і методичного характеру, що торкають ся шкільної науки, народньої осьвіти, публичного вихованя, дїяльности наших просьвітних інституций і т. д., отже по думцї програми, яку ми начеркнули в передовій статї в 1. ч. „Учителя“. А в „Науковий Додаток“ підуть статї наукові. Тим робом зискаємо більше місця в „Учителю“ і зможемо заповняти його богатїйшим і ріжно-

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN

роднійшим педагогічним матеріялом, а й наукових праць не будемо змушені відкидати. На тім очевидно вийдуть добре не-йно самі Вп. Читачі, але й також Шан. Автори, які нераз мусїли по півроку й більше чекати на поміщенє своїх нераз дуже цінних і актуальних праць.

Пускаючи в сьвіт перше, доволї скромне число „Наукового Додатку“ просимо наших Вп. Читачів, щоб зволили ласкаво приймати його прихильно і приєднувати нам нових передплатників, а Вп. Авторів запрошуємо до ласкавої участи в сім новім скромненькім видавництві. Сподіваємо ся, що наші прихильники повитають радо наші щирі змаганя і поспішать нам з видною матеріяльною і моральною помочию.

Др. Іван Франко.

Слїди Русинів у Семигородї в XII—XVI ст.

З першого тому „Історії України-Руси“ М. Грушевського (друге вид. з р. 1904, ст. 197—8) знаємо дещо про істнованє Русинів у Семигородї. Вважаю не зайвим навести тут весь сей невеличкий уступ із книжки шан. професора, бо в ньому маємо в короткім нарисї зібране все відоме доси про значну часть нашого народа, що довгі віки прожила в країнї з природи дуже богатій і гарній, як рідко котра в Европі, прожила на досить високім ступнї цівілїзації і, як здаєть ся, вигибла майже безслїдно в першій половинї XIX в.

„В Семигородї, — читаємо у проф. Грушевського, — вже нема Русинів. Вони згинули, можна сказати, на нашій памяти: ще на початку минулого столїтя мали бути їх останки. Слїд Русинів зістав ся тут тільки в численних хоро- і топографічних назвах, на цїлім просторі Семигорода, у всяких мадяризованих, румунїзованих і германїзованих назвах, як Oroszi, Oroszfalva, Oroszhegy, Rusesti, Rusielu, Russdorf, Reusdorfel, Rusz, і т. п. Орографічна й топографічна номенклятура Семигорода в загалї зраджує колишню славянську кольонїзацію, на котру аж пізнїйше налягали угорські, волоські та нїмецькі верстви, кольонїзацію осїлу і культурну від початку. На се вказує факт, що експльоатація соляних і рудних богацтв семигородських гір іде від славянських осадників; окно, баня — славянські назви для соляних і рудних ям, солянок — сї слова в мадяризованих і румунїзованих назвах повторяють ся дуже часто. В документах сї славянські елємента виступають, від коли починаєть ся для Семигорода документальна історія — в XII в., а численні „руські назви“ на території Семигорода виразно вказують, що той славянський елємент у певній части був руським. Документальні слїди руського імени маємо від XIII в., пр. гора Ruscia в грамотї 1228 р., місто Forum Ruthenorum засноване на початку XIII в.; тепер показуєть ся, що Bisseni актів XIII в. теж можуть означати Русинів. Ще в XV вїцї було тут чимало Русинів, як бачимо із згадки одної папської булї з р. 1446, в якій читаємо: „Quod in regno Ungariae illiusque confinibus et Transsylvanis partibus nonnulli Rutheni nuncupati gens quidem satis populosa et grandis numero existant“. (Цитовано у Катона, Historia critica Hungariae ducum XIII, p. 497).

В просторій ноті ч. 38, доданій до сего уступу на ст. 520—1 „Історії“ проф. Грушевського подано досить богату літературу сеї теми, починаючи брошурою Вольфа „De vestigiis Ruthenorum in Transilvania“, виданою 1802 р., в якій автор описав останки Русинів у селах Reussdorflein, Великий і Малий Черґед і Бонґрад. Вольф начислив 130 родин, але його рецензент із р. 1807 піднїс се число до 200. Із новійших праць найважнїйші Реслєра „Rumänische Studien“ 1871, Кочубінського і Піча „Die dacischen Slaven“, які „оперли гадку про руську кольонїзацію Семигорода на фактах“. Мабуть сї факти занадто малочисленні і допускають ріжне толкованє, коли на думку проф. Грушевського „справа ще не порішена остаточно“. Оттим то вважаю не зайвим подати тут декілька фактів і спостережень із трьох публїкацій, із яких одна — місцева, семигородська, друга віденська, а трета з р. 1595 на стілько бібліоґрафічна рідкість, що хоч автор твору, поміщеного там на першім місцї і в титулї, без сумнїву Поляк, книжка не названа в польській бібліоґрафії Естрайхера, який знає одначе сего автора, Бронєвського, і наводить одну його нїмецьку публїкацію.

Перша з тих публїкацій, невизисканих, як менї здаєть ся, дотеперішнїми дослїдниками питаня про Русинів у Семигородї, має заголовок: „Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. Aus Schriftlichen Quellen des zwölften bis sechzehnten Jahrhunderts, gesammelt, von Friedrich Müller, Gymnasialdirector in Schaessburg. Herausgegeben vom Verein für Sibenb. Landeskunde. Hermannstadt 1864“, 8°, ст. XXXII + 236. Опублїковано в нїй 122 памятки, із яких найбільша часть — реєстри місцевостий та осіб, значна часть виписок із цехових книжок ріжних ремесел, метрик і реєстрів ріжних шкіл та бурс, є дещо судових актів, купецьких кореспонденцій, а тілько найменша часть і то найпізнїйших має літературне значінє (уривки, толкованя і поясненя недільних Євангелій, писані коло р. 1536 і молитва о пчолах, писана коло р. 1570). Все те памятки писаного місцевого нїмецького язика, вибирані із старих писань або з друкованих книжок з метою переважно лїнґвістичною і без спеціяльної уваги на їх культурно-історичне значінє. Легко зрозуміти, що з богатих реєстрів імен і назв, які мав під руками редактор книжки, він вибирав тілько те, що вважав важним для своїх лїнґвістичних інтересів, а поминав усе чи то славянське, чи мадярське, чи румунське. Коли одначе не вважаючи на се книжка дає досить інтересного матеріялу для нашого питаня, то се можна вважати доказом елєментарної ендосмози руських елєментів нїмецьким, яких новочасний дослїдник не здужав уже розпізнати і вилучити. І так уже в першій збірцї, ст. 1—7, що містить назви місцевостий, країв, народів, осіб, рік, гір і т. п. до кінця XIII в. стрічаємо кілька разів назву Шибин (Scybin, Zibin) обоє під р. 1201, Sibin під р. 1211, Cibin під р. 1212, Zebin під р. 1223 — усе в збірцї „Siebenbürgisches Urkundenbuch von Teutsch und Firnhaber. Wien 1857). Шибин очевидно славянська назва, від пня шиб, що заховав ся доси в чистій формі в польськім слові szyb у значінню правильно викопаної ями з гірничою метою. В руській мові сей пень заховав ся в назві озера Шибене; можливо, що також у словах шибеница, шибнути і в польськім szybować у значінню лїтати. Назва нашого гуцульського озера заховала ся дуже докладно також у Семигородї в назві місцевости, може також гірського озера Scybunum, згадана під р. 1310. Тамже згаданий також під рр. 1192—96 Cibiniensis praepositus. Мабуть осередком первісно руської людности було місто Cibinium, якого назва ще в першій половинї XVI віку держить

ся обік нїмецької назви Германштат. Взагалї маємо підставу припускати, що людність відома в тім часї під назвою Cibinienses, се були Русини. Автор цитований далї, докладно відріжняє їх і від Мадяр і від Волохів і від Папонців, не говорячи вже про Нїмців.

Під р. 1206 згадано Chrapundorf, де Храпун — очевидно руське слово, der Schnarcher. Під р. 1285 маємо знов Krapundorf. На першій сторонї згадано під р. 1211 Borza aqua, ріка Борза, і тамже Borza terra, очевидно поріче тої ріки, а під р. 1218 стрічаємо Burza, під р. 1222 Bursza, під р. 1223 Boza, під р. 1225 Borze, під р. 1231 Bortze, під р. 1232 Borcze. Пор. борзій комони „Слова о полку Игоревѣ“ і галицько-руське борзо в значінню скоро.

Під р. 1207 у тій самій віденській збірцї документів стрічаємо місцевість Karako. Під р. 1289 ся місцевість зоветь ся вже Korokou, під р. 1322 Craccov. Чи маємо тут назву утворену від мітичної славянської постатї Kraka чи від слів крок або кроква, все таки в формі Korokou маємо приклад характерного українського повноголосу.

Під р. 1219 у тій самій збірцї документів стрічаємо Bundrow locus. В скобцї біля сеї назви зазначено редактором може варіянт того самого документу Dumbro і додано, що так називала ся також ріка. Думбро, се очевидно руське дуброва з характерною для панонського наріча носівкою на у. Далї побачимо, що Панонцї жили в Семиградї ще в роках XVI в.

Під р. 1222 стрічаємо Clus, а обік того в скобках Kolos-Monostor. Коли Clus і Kolos (воно живе доси в назві города Kolosvar) для нас досі загадкове, то долучене до нього Monostor, се очевидно Монастир, і то в безперечно руській і церковно-славянській формі. Колиж пригадаємо, що назва города Kolosvar відповідає нїмецькій Klausenburg, то для нас не буде нїякого сумнїву, що clus значить стілько, що латинське clausa, заперта келїя, помешкане монаха. Під р. 1225 згадано вже виразнїйше Clausiense monasterium, під р. 1232 коротко Clusa, а під р. 1245 Culus. В р. 1275 на тім місцї стоїть уже Kulusvar.

Під р. 1233 стрічаємо у перве назву Bistritz. Се очевидно назва ріки Бистрицї, але також назва положеного над тою рікою міста, якого опис із кінця XVI в. подам далї. Під р. 1264 стрічаємо сю назву в формах Bistriche і Byztrice. Під р. 1290 цитований Urkundenbuch подає назви Byzturche, Byztwerche, під р. 1309 бачимо знов Bistrice.

Від р. 1265 названо ще вірно місцевість Wolkow; троха вчаснїйше в р. 1251 її назва записана Walko, в р. 1252 Volku, в р. 1275 Volko. Маємо тут без сумнїву руську назву села Вовків, тотожну з назвою села, положеного недалеко Львова, в безпосереднім сусїдстві Зубрі. Згадана під р. 1268 місцевість Rodna нагадує нам українську Родню, але може також нагадувати наше Рудно від руди, або бути формою слова рідний. Ся місцевість у тій самій формі згадана ще раз під р. 1310; чи має що спільного з нею згадана під р. 1312 місцевість Rodnold або Radnoth, не беру ся рішати.

Під р. 1315 згадує ся місцевість Mosna — руське слово Мошна, здрібнїле мошонка. Та сама місцевість згадує ся під р. 1317 у попсованій формі Noszna. Місто Мошна відоме також на Вкраїнї. Під р. 1359 згадано ту саму місцевість під назвою Muschna. Під р. 1318 згадано місцевість Zalatna, яка 1336 і 1361 р. стрічаєть ся у формі Zalathna з додатком „in medio Saxonum Cibiensium adiacens“. Очевидно маємо тут церковно-славянське Златна.

Тогож самого р. 1318 згадана також місцевість Olchina, що треба читати по нашому Ольшина. Ся місцевість стрічаєть ся 1361 р. вже в описованій формі Oltzna sedes, а в топографії з другої половини XVI. віку бачимо її центром саксонської околиці, до якої належить 12 сіл (Olczna sedes, pagos habet duodecim). Нотую ще під р. 1349 назву тої самої місцевости в формі Alczina. Що згадану під р. 1332 місцевість Bwzd треба читати Будз і бачити в ній назву від свіжо витисненого овечого сира, се видаєть ся мені досить правдоподібним. Так само не беру ся рішати, чи згадану під р. 1324 назву Sytve, яка під р. 1343 виглядає Zytve не треба читати Житне. Безпосередно руське походженє вказує згадана під р. 1309 місцевість Rosz, а також згадана під р. 1330 місцевість Ruzmark, яка ще вчаснійше, під р. 1330 згадує ся в формі Ruhcmark; ще раз стрічаємо сю назву під р. 1349 у формі Ruzmargc, а під р. 1377 Reiszmarkt.

Славянське походженє має очевидно також назва місцевости Wrbow, згадана під р. 1291, хоча форма з півголосним р вказує радше на чесько-панонське, ніж на руське походженє.

Не зайвим буде зазначити, що й назва другого обік Германштату головного міста в Семигородї, Кронштату, первісно звучить Korona. Не вважаючи на латинське походженє сеї назви вона все таки супроти нїмецького Krone має без сумнїву славянський, не спеціяльно руський повноголос. Треба зазначити, що назва Korona для сього міста появляє ся пізнїйше від первісної назви Brasum, пізнїйшої Brassovia, правдоподібно мадярської. Назва Brasum стрічає ся під р. 1288, у формі Brassou під р. 1331, а в формі Corona під р. 1336, 1355 і пізнїйше.

В другій половинї XIV. віку стрічаємо пару разів місцевість Богач, і то під р. 1359 у формі Bogacs, під р. 1366 у формі Bagach.

В першій половинї XIV. віку стрічаємо кілька разів назву місцевости, що з часом зробила ся також одним із головних міст Семигорода. Під р. 1315 вона являє ся в формі Medgyes, під р. 1318 Medyes, а під р. 1402 знаходимо форму, здаєть ся, близшу до первісної руської назви Medwisch, що відповідає руському Медвіж, т. зн. медвежий город. Порів. назву галицько-руського села Медвежа.

Отсим на мою думку вичерпано топографічний матеріял із XII — до початку XIV. віків, який дає нам книжка Ф. Міллера. Поміщені в ній реєстри особових імен і прозвищ дають значно менше матеріялу, та все таки й тут знайдеть ся дещо непозбавлене інтересу. Славянське походженє нагадують такі прозвища, як Petrus Smerstozil або Smerstoczil згаданий у метриці германштатської парафіяльної церкви перед р. 1400, якого назва нагадує радше руське Смертожил або Смертьточив, ніж яке будь нїмецьке слово. Так само згаданий у тій же метриці Petrus Czopp нагадує радше руське слово чіп, у старій формі чоп, ніж яке будь нїмецьке слово. Згаданий під р. 1367 у реєстрі германштатських кожумяк Jacobus Hentmannisse найприроднїйше відповідає руському гетьманище з панонською носівкою. А вже без сумнїву руськими назвами треба вважати такі, як згаданий під р. 1372 Nicolas Baran та згадані під рр. 1412—13 Andreas dictus Rymer і Petrus Ywan. Під р. 1465 поміщено коротенький реєстр осіб, описаний германштатським бурмістром, що називає ся Nikolaus Rwsse — безсумнївний слїд його руського походженя, хоч його визначне становище в нїмецькому містї свідчить про те, що він зачисляв себе до Нїмцїв. Безсумнїву руську форму має назва Vgrinus (Угрин), згадана

під р. 1291. Можна бачити Русина під назвою Georgius Leynczyk, згаданою під р. 1389, пор. руську назву Лейчак, як називав ся руський посол до віденської державної Ради з р. 1848. Так само назва Petrus Sculak, згадана під тим самим роком, може значити руське слово шуляк, пор. шуліка (Sperber), шульок (Kolben у ростин). Не менше правдоподібно треба бачити Русина під назвою Paulus dictus Chlisth, пор. українське хлист, хлистати. Треба додати, що в документах із р. 1219—1223 кілька разів згадуєть ся Vgrinus Colocensis archiepiscopus.

Варто зазначити руське походженє таких титулятур для означеня суспільного становища, як Vayvoda (воєвода), Bladicz oder Bischof (владика), udvarniki (посїдачі хлїборобських дворів), pristaldus (пристав). Цїкава з многих поглядів грамота короля Андрія II з р. 1219, а власне письмо до Йоана архієпископа стригонського (Strigoniensi), в якім король жалуе ся на те, що многі nobilium regni, satellites Satanae pacem perturbantes Hungaros hostiliter affligunt. (op. cit. ст. 13). Се доказ на те, що згадана тут шляхта була місцевого не мадярського походженя і ще в початку XIII в. ворожо ставила ся до зайшлих Мадяр. Тим самим письмом король надае канонїкам землю Вінч cum uduarnicis nostris et eorum, haeredibus in perpetuum possidendam. Тих удварників вичислено 26, між ними стрічаємо два рази прозвище Cuzma (Кузьма). Воєвода Leuke (може Левко?) мае ввести канонїків у посїдане сеї маєтности. Під р. 1223 згадана terra Borotnik, пор. назву галицького села Бортники, а під р. 1228 mons Csuzberez — Чужбереж. Під р. 1219 згадано обік locus Bundrow (Dombro, дуброва) також locus Paztuh — пастух. Декілька географічних назв мае закінчене potac або patac, пор. наше потік, прим. Egwerpotac (ст. 24).

На сьому обмежую свої уваги до матеріялу поміщеного в збірцї Ф. Міллєра, не маючи претенсії вичерпати з неї всього цїкавого з культурно-історичного погляду. Зверну увагу особливо на лист Самійла, семигородського епископа, з Константинополя, очевидно родовитого Семигородця, може навіть Русина, який 6. серпня 1453 р. обертае ся іменем своїм і ще одного „владики або епіскопа“ (Bladicz oder Bischoff) до германштатської міської ради, нїмецькою мовою з поздоровленєм і досить просторим оповіданєм про здобуте Константинополя Турками (ст. 62—5). Лишаючи се оповідане для пізнїйшої публїкації, подаю тут у перекладї першу точку статута кронштатських кушнірів із р. 1528, в якім сказано. „Перш усього постановляємо, щоб нїкого чужого не допускати до цеху, хто не мае письменного посвідченя, що він здібний до працї і не ошуканець (validus et non spureus) і кождий, хто вступае до цеху, мае дати чотири золоті угорські і два каменї (talenta) воску“.

Мавши нагоду на короткий час використати згадану вище книжку „Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens“, що творить XV том другого віддїлу „Fontes rerum Austriacarum“ (вид. у Відні 1857 р.), подаю з неї інтересний історичний епізод із панованя короля Андрія II, який підписував ся також королем Galliciae Lodomeriaeque. Сей король в р. 1211 надав монахам Хрестоносцям із шпиталю св. Марії в Єрусалимі, нїмецької народности маєтність „terram Borza nomine ultra sylvas versus Cumduos, licet decertam et inhabitatam“. Король надае їм сю землю „pacifice inhabitandam et in perpetuum libere possidendam“ для розширеня границь держави. Він позваляе їм із золота й срібла, яке знаходить ся в тім краю, часть (не означену близше) да-

вати до королівського скарбу, а решту лишати собі. Дозволяє їм вільні торги й доходи з торгів, дозволяє їм будувати деревляні замки і деревляні городи для оборони від Куманів. Жаден воєвода не має над ними власти, крім короля. Вони самі вибирають собі судію, а король від себе додає: „Nos vero praemissos cruciferos in possessionem supra dicta terra Borza per pristaldam (пристав) nostrum Jura nomine iussimus introduci". Він має обіймати сю землю відповідно до границь, означених воєводою Михайлом і детально описаних у документї. Між тими границями названо ріки Alt (пор. укр. Альта) і Борду (ст. 8–9).

Німецькі Хрестоносці, що стояли під спеціяльною протекцією римської курії і мали від неї признану незалежність від усіх духовних властий Семигорода та Угорщини, поспішили заняти надану їм королем посілість. В р. 1212 король потверджує зверхність брата Теодорика, якого вибрали собі самі монахи, і застерігає, що вони повинні з нової срібної монети вибиваної з місцевого срібла, віддавати до королівської каси стілько, „quod sufficiat populo ibi conversanti", упоминає їх, „ne populus ibi habitans ab eis in aliquo gravetur" — отже видно, що земля зовсім не була пуста, але досить густо залюднена, — і пригадує їм, що вони як вояки й монахи супроти ненастанних нападів Куманів кождого дня повинні бути готові на смерть в обороні краю (ст. 10—11).

Семигородська єрархія, певно не без впливу римської курії, з разу поставила себе досить прихильно до німецьких монахів-хрестоносців. В р. 1213 семигородський єпископ Вільгельм признаючи, що вони своєю землю „a quotidianis paganorum incursibus defendunt, se omnibus periculis subicientes", надає їм право побирання десятини від усіх мешканців з виїмком тих Мадяр або Сікулів, які би з часом оселили ся в тім краю (ст. 11).

Се надане на просьбу монахів потвердив папа Григорій у Римі письмом із 19. цьвітня 1218 р. Чому так пізно, не можемо сказати. Очевидно доси Хрестоносці сиділи на своїй земли зовсім безпечно і ніхто не чіпав їх. Здаєть ся, що відносини їх до короля протягом сих десяти лїт були хоч може не зовсім добрі, та все такі зносні, коли король у р. 1222 потверджує їх знов у їх посїлости на Борзї, та вважає потрібним докладнійше означити їх повинности. Він постановляє, що з золота й срібла, здобуваного в їх посїлости мають давати половину до королівського скарбу, а для оборони проти Куманів мають будувати камяні замки та городи. Король надає їм нову посїлість, у яку впровадив їх „Bristaldus noster Fataletus"; між границями тої посїлости названо „terminos Brodnicorum". Надто монахи одержали від короля право на ріках Альтї та Мароши держати по 6 кораблїв для перевозу соли, яку одержували за дармо з королївських копалень, „quae Acana (Окна) vocantur". Се надане потвердив папа Гонорій письмом із 19 грудня 1222 р. згадуючи при тім, що монахи за Снїговими горами відбудували на ново замок, названий Cuteburc для оборони від Куманів (ст. 19—21).

В р. 1223 зайшла невеличка зміна в орґанїзації монахів. Вони одержали право вибирати з поміж себе архіпрезвитера або декана, якого за порученєм ягерського епископа мав затвердити папа. Першим таким деканом був брат Герман (ст. 21—22). В р. 1223 відносини між монахами Хрестоносцями і семигородською єрархією починають псувати ся. В листї до семигородського епископа з 12. грудня 1223 р. папа Гонорій дорікає йому, що присвоює собі безправно судівництво над німецькими Хрестоносцями в Борзї, кличе їх сьвя-

щенників та клеріків на свій сінод і силує монахів та їх світських підданих до плаченя десятин і инших даннн. Рівночасно папа поручає остригомському архіепіскопови в разї непослуху семигородського епіскопа уневажнювати його присуди (ст. 22—23).

Рівночасно почали псувати ся також відносини між Хрестоносцями і королем. В р. 1224 монахи жалують ся королеви на свою бідність, через яку не могли доси зложити йому довжних повинностий (nullum majestati regiae servitium poterant impetrari). Король знов розширює їх посілість, визначає їм річно 500 марок сріблом данини для королївського скарбу і обовязком удержувати трьох поборців і 500 королївських вояків у часї збираня данини. Коли би в часї війни король сам ішов у похід, монахи мають поставити від себе 100 вояків, а коли шле когось иншого в похід за границю, то лиш 50. Надто надає їм право вживаня лїса Blacorum et Bissenorum спільно з тимиж Волохами й Печенїгами, далї право побирати по старому звичаю від дня св. Юрія, св. Сефана і св. Мартина по 8 день суровицю (соляну воду) без оплати. Побирати лїсовий матеріял із королївських лїсів можуть свобідно богаті й бідні (ст. 29—30).

Але вже 1225 р. прийшло до катастрофи. В початку червня папа одержав від монахів на Борзї зажалене на короля та його погрози, і повідомлене, що вони вагають ся, чи не покинути їм сей край. Тексту сего зажаленя нема є тільки лист папи до монахів із 10 червня, в якім він згадує про їх жалобу та поручає їм не піддавати ся нїяким погрозам і не покидати краю без дозволу папи та їх маґістра, обіцюючи притім заспокоїти короля (ст. 31).

Зараз 12. червня папа повідомляє про сю пригоду свойого леґата в Будї, посилаючи йому копію зажаленя монахів (ст. 32). Рівночасно шле до короля просторий лист, із якого довідуємо ся докладнїйше про те, що стало ся в першій половинї 1225 р. Папа пише між иншим: „Frequenter ipsorum fratrum recepimus querimonias, quod ipsos super terra eadem inquietas et frequenter tibi super hoc direximus sripta nostra“. Очевидно непорозуміня між королем і Хрестоносцями тягли ся вже довший час, тілько писані свідоцтва про них не заховали ся.

Далї оповідає папа, що недавно одержав від монахів відомість, буцїм то король з великою юрбою кінних наїхав землю братчиків, обтяжив їх великими поборами вартости 1000 марок і значно спустошив саму землю. Надто він заняв замок, вибудований монахами за Снїжними горами, викинув із нього братську залогу, при чім деяких братчиків і їх людий королївські вояки повбивали, инших поранили, а деяких увязнили. Просьби братів, щоб король дав їм сатісфакцію і випустив увязнених, він не услухав, але жалував ся на них папі, що вдирають ся на землю не даровану їм королем. Монахи заперечили сьому, а тодї король як твердить папа, зажадав від них, аби вступили ся з дарованої їм землї, і додав тяжкі погрози (ст. 33).

Папа ужив усяких способів, аби вплинути на поступоване короля. Одним із найстрашнїйших способів, якого в тих і в инших часах залюбки вживали церковні єрархи, було внесене незгоди й роздору в королївську сїмю. Зараз 18. червня папа обертає ся з листом до королевича Белї, сина короля Андрія, упоминаючи його, аби в тій части краю, що підлягає його зверхности з волї вітця, не допускав ся таких надужить за які грозить церковна кара (ст. 35).

Король жалував ся папі через нунція на те, що хоч дав Хрестоносцям землю й значні привілеї, але вони незадоволені сим armata manu забрали

далеко більше і загрозили королеви, що радше згинуть усї в бою, ніж звернуть забране. Незадоволені тим, що не сповняють обовязків, вложених на них королем, вони переловлюють його підданих та обтяжають їх не належними їм зовсїм тягарами та вимушенями, і загалом самі зробили ся тяжким тягарем краю (homines eius capiunt, indebitis eos exactionibus aggravantes et aliis ipsi modis innumeris iniuriosi existentes plurimum et molesti). Між иншим вони не додержали також умови що до плаченя гроший до королївського скарбу. Король висловляє своє обурене на їх поступоване терпкими словами: „Sunt tanquam ignis in sinu mus in pera et serpens in granis“. (Вони як огонь у пазусї, миш у місї і гадюка в траві, ст. 36).

Папа листом із 1. вересня поручив двом угорським епіскопам розслїдити се дїло. Чи вони підняли ся сеї місії, невідомо. З листу папи до короля з 27. жовтня довідуємо ся, що король таки викинув Хрестоносців із свойого краю, і папа вспоминає його покликати їх назад і вернути їм землю над Борзою (ст. 37—38). Король очевидно не послухав його, бо з листу папи до короля з дня 17. лютого 1228 довідуємо ся, що Хрестоносцї зимою вернули до Риму. Папа знов упоминає короля, аби покликав їх на їх давне місце, того самого дня пише також до королевої і до вешпрімського епіскопа листи, аби вплинули на короля в тій справі. Та король очевидно мав досить причин і досить сили волї, остояти ся при своїм рішеню.

Тим часом умер папа Гонорій, а його наступник Григорій ще й 1231 р. не покидає справи Хрестоносців. У своїм листї до короля Андрія з 30. цьвітня 1231 р. він пригадує королеви, що Хрестоносцї за свойого побуту на Борзї не тілько заселили і управили сю землю, але надто збудували укріплений замок для оборони краю, а коли проти них виступили Кумани, з великою силою вони розбили їх і многих із них навернули на христіянство. Не вважаючи на те король напав на даровану їм землю, вигнав їх із неї та не послухав пізнїйших упімнень папи Гонорія і не хотїв навіть приняти маґістра Хрестоносців Германа, щоб вислухати його оправданя (ст. 46—48).

Ще в жовтнї 1234 р. папа Григорій у листї до патріярха аквілейського грозить угорському королеви інтердіктом або екскомунїкою, коли не покличе назад Хрестоносців (ст. 58). Ся погроза правдоподібно не була сповнена, бо король Андрій умер при кінцї 1234 р. Від р. 1235 йдуть документи з підписом короля Белї, і тогож року папа Григорій адресує один свій лист venerabili fratri episcopo Cumanorum (ст. 60).

Перейду тепер до другої книжки, що в доповненю до зібраного вище документального матеріялу дасть нам живійший образ семигородського краю і взаємин його народностий у другій половинї XVI віку.

Перейду тепер до другої книжки, згаданої вже бібліографічної рідкости. Вона має титул досить просторий, що звичаєм тих часів, коли була друкована, подає досить докладний огляд змісту: „Martini Broniovii de Biezdfedea bis in Tartariam nomine Stephani primi, Poloniae regis legati Tartariae descriptio, antehac in lucem numquam edita, cum tabula geographica eiusdem Chersonesus Tauricae. Item Transsylvaniae ac Moldaviae, aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio Georgii a Reichersdorff, Transsylvani, cum tabulis geographicis tam Moldsviae, quam Transsylvaniae. Praeterea Georgii Werneri de admirandis Hungariae aquis hyppomnemation, addita tabella lacus mirabilis ad Cirknitz. Coloniae Agrippinae, in officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Mylii. Anno MDXCV. Cum gratia et privilegio S. Caesareae Maiestatis“. Книжка фор-

мату малого folio обіймає на початку 6 не нумерованих карток, із яких перша містить вище поданий титул із символічним рисунком, де в сяєві містить ся імя Ісуса в відомій цифрі JHS і з написом довкола: Nomen Domini turris fortissima. Друга і третя картка містить присвяту Мартина Броньовського королю Стефану Баторію, датовану „in Tassarlagano pago Tartarico д. 1. сїчня 1579 р. На картках 3 і 4 містить ся поазбучно впорядкований покажчик змісту цїлої книжки, а на картках 5 і 6 на двох середнїх сторонах мапа Татарії і Криму зі значною частиною південної України. За сим іде опис Татарії, написаний Бронєвським на ст. 1—24. Далї на двох ненумерованих картках на їх середнїх сторонах містить ся мапа Семигорода, а на сторонах 25—26 присвята королеви Фердинандови, написана Ґеорґієм Райхерсдорфером, на ст. 27—28 лист тогож автора до королївського канцлера, епіскопа Николая Оляга, датований Viennae Pannoniae д. остатнього цвітня р. 1550, далї на ст. 29—30 Elegia ad lectorem S. Reychersdorfferi, а далї на ст. 31—43 його Chorographia Transsylvaniae, на ст. 44—45 йогож Exhortatio ad Sacram Regiam Maiestatem, далї на ст. 46 присвята опису Молдавії королю Фердинандови, на ст. 47 коротка промова Ad lectorem, на ст. 48 вірш Moldaviae descriptio і дві епіґрами Yonnis Alexandri Brassicani і на ненумерованих двох картках на внутрішних сторонах мапа Молдавії, а потім на ст. 48—53 опис сего краю. На ст. 54 знов покладена коротка латинська вірша Ad lectorem, далї на ст. 55—57 віршована латинська дедикація Ґеорґія Вернера твору De admirandis Hungariae aquis баронови Зиґмунтови Гербенштайнови, а на ст. 58 вірш Йоана Людовіка Брассікана до Ґеорґія Вернера. На ст. 59—60 містить ся лист Гербершайна до Вернера, а на ст. 61—75 Вернерів опис De admirandis Hungariae aquis.

На дальших двох ненумерованих картках містить ся детальна мапа Циркнїцького озера. Як бачимо, зміст книжки досить ріжнородний, у якім звичаєм того часу наукові трактати не обходили ся без поетичних прикрас. Не вдаючи ся в розбір змісту сеї книги зазначу тілько, що Мартин Бронєвскі два рази як лєґат короля Стефана Баторія їздив до кримського хана і мав нагоду досить докладно оглянути всї важнїйші місцевости Криму. Що до другого автора, Ґеорґія Райхерсдорфера довідуємо ся з його листу до епіскопа Николая Оляга, що він з порученя короля Фердинанда двічи їздив у посольстві до молдавського воєводи і з нагоди того посольства вже перед тим вручив королеви короткий опис Молдавії. В елєґії до читача на ст. 29 оповідає ся се ось якими віршами:

At ne multa diu narrando tempora perdam, o
Officii referam munera pauca mei.
Regia legati perfunctus munere iussa
Bis per Moldaviae barbara regna tuli.
Perque Getas vexi patriae mandata Dacosque,
Qui modo de sylvae nomine nomen habent.
Intimaque Eoi lustravi littora ponti,
Unde vehit roseo Phoebus ab axe diem.

В короткій промові до читача на ст. 47 він знов ось якими словами оповідає про свій кількоразовий побут у Молдавії: „Минулих лїт маючи ріжнородні і прикрі порученя від Його королївської Милости до молдавської держави я відбував тудп посольства і оглянув досить пильно всю ту країну аж до остатнїх границь її окраїн і пізнав, на скілько позволяла моя здібність і трудности часу та обставин, положене та окруженє сего краю, який положив собі тут описати ґеоґрафічним способом у короткім нарисї“. (Дальше буде.)

І. Шкабара.

Оригінальні числа.

Між числами часто-густо стрічати можна числа, дивні як не самі по собі, то в своєму відношеню до иньших чисел. Над розвязком дивоглядних прикмет сих оригінальних чисел думали славні математичні ґенії і вже та сама обставина спричиняє, що ті числа тим чином стали ще цікавійшими. Для ілюстрації наводимо тут декілька найбільше цікавих, хоча й звичайних собою примірів

I.

Число 142.857 володіє доволі дивними прикметами; множачи його чергово через 2, 3, 4, 5 і 6, ми одержимо добутки: 285.714, 428.571, 571.428, 714.285 і 857.142, які зложені є із тих самих цифер, що і дане число. Крім того, коли лишень уважнійше приглянемось одержаним добуткам, то наглядно переконаємось, що перший з них є нїчим иншим як відвернений із середини четвертий добуток, с. є. три кінцеві цифри послїднього є для першого добутка початковими і навідворіть; так само другий добуток є відверненим третим, а пятий є прямо відверненим із середини даним числом.

Коли помножимо те саме число через 7 одержимо добуток 999.999. Розділїм дане число в середині на дві части, с. є. на 142 і 857 і додаймо їх до себе, то одержимо суму 990. Такі самі наслїдки будуть і тодї, коли всї, висше подані, добутки розділимо по половині на 2 числа і їх до себе додамо.

II.

Не меньше цікаві прикмети має і число 37. Коли помножимо його через 3, або числами, які є многократію 3, одержимо добутки, які визначують ся лишень одною і тою самою цифрою.

І так:

$$37 \times 3 = 111$$
$$37 \times 6 = 222$$
$$37 \times 9 = 333$$
$$37 \times 12 = 444$$
$$37 \times 15 = 555$$
$$\ldots\ldots\ldots\ldots$$

До: $37 \times 27 = 999$

Помножене через обі свої цифри (3 і 7) рівночасно, число 37 дасть в добутку 777; добуток же його на суму своїх цифр рівнаєть ся як раз сумі куба тих цифр, с. є. $(37.(3 + 7) = 3^3 + 7^3$.

Цікаве ще рівнанє:

$37 = 3^2 + 7^2 - 3.7$, с. є., що число 37 рівняєть ся сумі квадратів своїх цифр, без добутка тих цифр.

III.

Цікаве що до своїх прикмет є число 12,345.679, яке складаєть ся із всїх девяти цифр, крім 8, поставлених по собі порядком численя. Помножене

через 9, або через числа многократні 9-ці, воно, як 37, дає в добутку числа, які складають ся із одної і тої самої цифри.

І так:

$$12{,}345.679 \times 9 = 111{,}111.111$$
$$12{,}345.679 \times 18 = 222{,}222.222$$
$$\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$

До: $12{,}345.679 \times 81 = 999{,}999.999$

А цїкаве й се, що сума тих цифр рівняєть ся 37.

IV.

Число 105.263.157.894.736.842 цїкаве тим, що при перенесеню послїдньої його цифри 2 на перше його місце, воно подвоюєсь. Винайденє сього числа можна предложити в забаві у видї завданя, яке рішаєть ся дуже просто. Зваючи, що при перенесеню двійки на перше місце число подвоюєть ся легко можна вивести, що передпослїдня цифра буде 4, опісля 6, 3 і т. д. до 0 і одиниці, які і будуть початковими цифрами гляданого числа.

V.

На закінченє подамо доволї цїкаві вичисленя, які кождого дивують своїми неожиданими вислїдами.

Помножіть 1 через 9 і до добутка додайте 2., відтак $12 \times 9 + 3.$, $123 \times 9 + 4.$, $234 \times 9 + 5$ і т. д. до $123{,}456.789 \times 9 + 10.$, с. є. за кождим разом приписуючи до добутка слїдуючу порядкову цифру і додавану двійку побільшаючи постепенно на одну одиницю; у всїх тих випадках ви одержите у вислїдї числа, складаючі ся лишень із самих одинок, а іменно:

11, 111, 11.111, 111.111 і т. д.

Наконець виконаємо дїланя:

$9 \times 9 + 7$, $98 \times 9 + 5$ і т. д. до $9{,}876.543 \times 9 + 1$, с. є у відворотному порядкови, то одержимо числа, які складатись муть лишень із самих вісїмок, а саме: 88, 888, 8.888 і т. д.

З роснйського переклав: *Івка.*

Др. О. Янсон.

Чи можуть звірята числити?*)

Особливо переднїми лїтами показувано в цирках яко чудо тресури коний, що уміли рахувати і числити. Они виконували рахунки з всякою точностю і в розмірно короткім часї, а коли часом помиляли ся, могли бути певними, що видцї їм простять, бож їм часто таке лучало ся. Хотяй питанє, чи сї „рахуючі“ звірята льоґічно оперують цифрами, буде низше розібране, випадає тут пояснити природну сторону сеї появи. Полягає она на зручнім використаню можности спостеріганя звірятн, котре може дуже точно реаґу-

*) *Dr. O. Janson:* „Können die Tiere zählen?“ Die Umschau, Frankfurt-Leipzig, 1910.

вати на всякі знаки тресора. Також при виставі „Розумного Івана“ („Der kluge Hans“) не розходило ся о нїчо більше, як о досконале витресуване, при чім не числило звіря а его пан, хотяй ся вистава впровадила в подив навіть визначних психольоґів звірят.

Питане, чи звірята можуть числити, не дасть ся так легко розвязати, бо примусові средства, як голод і инші примуси дуже некористно впливають на звіря і їх треба занехати. Операція цифрами вимагає значного напруженя і духової працї, яка у первісних людий незвичайно мала. Їх круг цифер вичерпуєть ся вже з числом 4 або 5. Се було причиною, що деякі природники слово „розум“ уживали лише в відношеню до чоловіка, а рівночасно признавали ему виїмкове становище серед инших животин та резервували поняте цифр лише для homo sapiens. Се однак не слушно, і як з одної сторони небезпечно оцїнювати звірячі дїланя виключно зі становища дїланя людського, так з другої сторони не можна поясняти їх на підставі уробленої доґми. Доґма є партийними окулярами, через котрі дивлячись, бачить ся все в таких самих красках і через се виключає она слушний і правдивий осуд. Історія природничих наук нераз доказала, що для неї людьми поставлена доґма не має нїякої вартости і стійности і мати єї не буде.

Числити значить уживати одиниці яко міри скількости. Отже духова дїяльність полягає на тім, що ми додаємо до себе одиницю, міру, докіль не осягнемо якоїсь скількости. І для нас людий є тут подана граница, в всякім разї не дуже обширна. В наших книжках і зошитах оперуємо шестицифернними і семицифернними числами і таке раховане являєть ся для нас зрозумілим. Однак, коли ми докладно застановимо ся, який зміст має в собі поняте даного числа, що ми представляємо собі під міліон людий, що під 10.000, 1000, а навіть 100 і 10 одиниць, то зауважимо, що геть пізнїйше представляємо собі зміст даного числа. Люди найбільше послугують ся понятем ряду чисел, утвореного з одиниць, що 10 яко цїлість. Власне се, що можемо числити, завдячуємо сему десятковому укладови (децимальний систем), який дає нам можність, що 10 одиниць лучити з собою в оден ряд. Примір нам се покаже. Поняте суми 543 марок булоби для дуже богатьох людий незрозумілим, колиб они не розложили тої суми на ріжного рода одиниці. Они не представляють собі 543 монет яко таких. В їх уяві повстає образ 5 банкнотів стомаркових, 4 золотих десять — марківок і трох срібних марок. Все то будуть одиниці висші утворені з десяти. Очевидно, що невправлений чоловік може сей ряд дальше розложити па $5 + 5$, 5×2 або $3 \times 3 + 1$. Тут можуть лучати ся очевидно індивідуальні ріжниці, про що непотрібно широко розводити ся.

Коли отже людям до численя вистарчить 10 одиниць, а для улегченя творять они собі ще підряди, заходить питане, чи можуть звірята числити, очевидно в цїлком иньшім сьвітлї. В однім зоольоґічнім огороді давано шимпансови 5 рівно великих галок до забави. Коли часом одної забракувало, то він не спочив, доки не винайшов єї і не видобув з соломи. Щоби отже звіря відчуло брак одної галки, мусїло уміти представити собі ряд з 5 куль, т. з. уміло числити. Також кітка, що грала ся на сонцю трома барабольками, зауважила брак одної. У дїтий поняте чисел приходить розмірно досить пізно, однак і они завважують брак одного обо двох однакових предметів, котрими они бавили ся. *Романес* обсервував раз у шимпанса і спонукав его до того, що той складав по сїм стебел і на розказ подавав ему. За кождим разом

діставав нагороду, для того увага шимпанса видаєть ся вимушеною. Однак *Романес* оповідає, що малпа допускала ся нераз в тім случаю обману. Она складала іменнно одно стебло в двоє так, щоби викликати вражінє двох стебел. Американські психольоґи звірят робили подібні досьвіди на малпах і иньших звірятах, однак виконували на них примус голодом, що обнижає вартість дослїджуваня. Змушували они звірята з шістьох однакових ринок знаходити ту, в котрій була пожива. Розуміють ся, що з часом головну ролю відгравав тут досьвід, а дїйсне численє стало ся опісля цїлком злишне. Що наша дичина зауважує на віддаль чоловіка, скоро зачне ся він порушати, то нема жадного сумнїву. Що даєть ся она обманути і дальше спокійно їсть, коли з трох людий лише двоє пішло, треба пояснити се тим, що очи серен і оленїв суть уладжені особливо до спостеріганя рухомих предметів і не бачать стоячого мисливого. Дальше брак тут рівнож уваги, через котру нераз і чоловік паде жертвою.

Американець, *Richard Kearton*, завдячує такій обманній методї велике число чудових образів, які він одержав за помочию фотоґрафічної плити з птахів, вигріваючих молодих, особливо з сойок і чайок, а котрі недавно опублїкував. Однак з тої можности обманути птаха заключати, що птахи не можуть мати виображеня певного ряду чисел, булоб принайменьше неосторожно. Так само не можна брати за доказ того, що деякі птахи дальше сидять на яйцях, хотяй забереть ся їм одно або більше яєць. Насамперед не маємо средства в руцї, щоби можна розпізнати, чи птах зауважав брак чи нї, опісля прилучають ся тут ріжні житєві звички, котрі для нас людий суть дуже трудно або цїлком непонятні. В кінци знаємо о дуже многих птицях, що они сейчас опускають гнїздо, скоро лише число їх яєць зменшило ся, хотяйби при тім ужито найбільшої обережности. Також ту квестию можуть пояснити лише довільні досьвіди. Ті однак вимагають великого знаня природи, старанности і довгого часу.

Що дотичить комах, родини звірят, котрі по хребовцях найбільше пристосували ся до житя на суші і зискали при тім високий степень інтелїґенциї, то вже ствердив Любок, що деяким з них не чуже питанє чисел. Як примір наводить він оден рід ос, котрі завсїгди приносять до свого гнїзда означене число звіряток яко поживу. Одна їх порода приносить 5, друга 10, иньша 15, деколи навіть 24 штуки на одно яйце, нїколи меньше анї більше, хотяйби скількість принесених жертв штучно зменшити. При тім зміняєть ся число правильно о стільки, що для меньших яєчок, з котрих вилягають ся самички, достарчають они меньшу скількість поживи як для більших, з котрих вилягають ся самички, однак завсїгди певне означене число жертв. Ся поява дасть ся тим пояснити, що меньші мужеські яєчка потребують меньшого часу до вигрітя, противно більші женьскі вилягають ся власне задля їх величини в довшім часї. Більше єще цїкаве є спостереженє, яке зробив капітан *Delanay* в Новій Каледонії в протягу кількох лїт. Бачив він именно, як мала комаха описувала кола і дуги, котрі зміняли ся що до напряму, опісля що до числа. Аритметично наступало то зменшенє в вядї 6—1. І так зачеркала она 6 кол в право, 5 кол в лїво, 5 кол в право, 4 кола в лїво і т. д. Що пчоли посїдають змисл до численя, се тверджено дуже часто, хотяй трудно здобути ся на певний доказ. В кождім разї знаходять они легко в цїлім рядї улиїв свій, при тім бувають якби здивовані, коли їх улий уставить ся в иньшім місци, як дивуєть ся чоловік, що запамятав собі пятий дім при якійсь

улиці, а неспедівано при вишукуваню сего дому зобачить пусте місце або нову будову. *Buttel-Reepen, Forel* і инші твердять навіть, що пчоли і оси посїдають змисл до міреня часу так, що можуть розріжняти години дня. Та тут може відгравати велику ролю ніжний змисл нюху у тих звірят.

Зі сказаного виходить, що квестия остаточно не рішена. В кождім разї є неслушно твердити, що поняте чисел є приступне тільки людям, як то нераз роблено на підставі явищ в способі житя звірят зі взгляду на неможність додаваня і відниманя. Головно має тут значіне виобразуване декотрих змислів, їх скріпленє в бігу індивідуального житя, наслїдство і богато иньших річий, перед котрими зоольоґія і єї молодша посестра, психольоґія звірят, стоять як перед загадкою. Як сказано, що у деяких людий границя чисел дуже мала, так треба вірити, що принайменьше у високо розвинених звірят, передусїм у хребовців розуминє чисел не є зовсїм виключене.

Дрібні вісти.

Стан просьвіти й публичного вихованя в Злучених державах північної Америки. „Кожда дитина Злучених держав має бути так вихована і виобразована, як щоби вона мала стати у своїому часї президентом републики“. Ось директива, якої мають держатись вчителї всїляких шкіл злучених держав. — Гордий прінціп вихованя, — нема що й казати; але чи його всї придержують ся і старають ся, як слїд, примінити в практицї, — треба сумнїватись.

В р. 1909 вчащало до народних, середних і висших шкіл в поодиноких державах (стейтах) 19 мілїонів учеників і учениць. Навчало тих учеників (ниць) 575 тисяч учителїв, зглядно учительок. В р. 1900 на цїли просьвіти й публичного вихованя тамошне правительство ложило пересїчно по 13·2 К, від кождої особи загального населеня, а в р. 1909 вже по 20·4 К. На кожду дитину, яка в р. 1909 вчащала до школи, припадало по 146·4 К, коли на ту саму цїль і в томуж роцї в Нїмеччинї прим. припадало лишень по 64·8 К, отже далеко менше, чим половина. В р. 1870 видатки держави на цїли просьвітні доходили квоти 384 мілїонів К, а в р. 1908 вже майже 6 разів стільки, бо 1920 мілїонів К! У сїмох великих, східних стейтах (над атлянтійським океаном) переважає число учениць; на заходї знов противно: там більше число учеників. Мимо сього, що великі суми гроша йдуть на удержанє шкіл технічних і торговельних, — то таки послїдніми часами се число шкіл, головно торговельних, є за мале і заходить потреба закладаня нових.

Цїкаво дізнатись, який % в американських школах становлять мужчини-учителї. Отже в р. 1880 було їх 42·8%. Від сього часу се процентове відношенє до женщин-учительок маліє з року на рік. І так в р. 1890 було учителїв-мужчин 34·5%, в р. 1900 вже лишень 29·9%, а в р. 1908 упало аж на 21%! Наколи так дальше сей % падатиме, — то за кілька літ в Злучених державах півн. Америки за учителем-мужчиною треба буде глядїти хиба „із сьвічкою“, а й то не можна буде найти!...

Найбільші морські глибини. Наші уяви про дно морське, як відомо, доволї неясні і неточні. Кожда нова експедиция приносить нові дані, а під тим зглядом заслугують на увагу глубоководні дослїди нїмецького судна „Planet“. Недавно збудоване і прегарно заосмотрене до океаноґрафічних дослїдів, воно з великим успіхом довершило цїлу низку трудних робіт у сїй области. Так приміром, занимаючись помірами в Тихому океанї, „Planet“ винайшов 1907 р. біля Филиппинських островів глибокий спадок дна, більше чим 8.900 метрів. Слїдуючим важним його відкритєм треба вважати знахожденя під 6° 54′ полудневої ширини і 154° східної довжини, в безпосередній близькости острова

Буґенвілля, океанічної глибини-більше чим 8.000 метрів. Знахоженням тамечка такої глибини ще раз потверджуєть ся фактъ, що в тому місци Тихого океана, в найблизшому сусідстві суші, дно морське понижаєть ся до найбільших глибин.

Зіставляючи всї знані до тепер найбільші океанічні глибини, можна їх упорядкувати, відповідно до їх убутку, як слїдує: Маріінська 9636 метрів, Кермадекська 9427 м., Филипинська більше чим 8900 м., Японська 8513 м., Порторіканська 8431 м., Буґенвіллська 8045 м. На підставі дослїдів сьогож судна „Planet“ виходить, що море між Новим Ганновером і Новою Померанією з одної сторони, а з другої — між Новим Мекленбурґом а Новою Ґвінеєю — у східній своїй части є глибше чим 2.000 м., і то на значному продовженю.

Зникнене озера Чад. Недавно тому в Сорбонї, один із дослїдників центральної Африки, Француз Тільо, зложив доклад (справозданє) про свій побут на берегах озера Чад в Суданї. Після слів справоздавця, озеро майже висхло; дно його, під теперішню пору представляюче трясавицю, вже вкрите густою, тропічною рістнею; можна бачити останки погибшої риби. Значний убуток води в озері запримічений був Тільом ще в р. 1904. Як кажуть околичні жителї, около 90 лїт тому назад на місци озера Чад було зівсїм сухо; після того озеро поволеньки стало наповнятись водою, і в початках другої половини XIX століття вода в озері стояла в уровень з берегами. Під конець століття води почало убувати, а тепер і зівсїм вона пропала.

Довговічність людий в теплих краях. На підставі даних, часопись „Umschau“ доказує, що підсонє горячих країв має значний вплив на довговічність людий. Так приміром в південній Еспанії на мілїон жителїв — около 30 осіб числить більше чим по 100 лїт житя, а в околицях Сіерра-Морена навіть 50—60, — коли противно в Німеччині, з її 60 мілїоновим населенєм, столітних старців можна начислити коло 20—25. Число жителїв Ґватемалї виносить $1^1/_2$ мілїона, а з того числа є 60.000 людий у віці 60—80 лїт, — 15.000 у віці 80—90 лїт, а 893 люда більше чим по 100 лїт.

Найбільший водопад в сьвітї. Преславний водопад Нїяґара вже давно не занимає першого місця між величавими водопадами сьвіта. Вже перед кількома лїтами розписувались часописи широко про славні водопади Вікторії на ріці Замбезї, в центральній Африці. А ось недавно тому відкрили новий водопад в дївичих лїсах Бразилії, який справдї можна назвати найбільшим і найвеличавійшим в сьвітї.

Границею Бразилії і Арґентини пливе ріка Ігуассу, — ліва притока Парани. В 20-ти кільометрах від гирла, русло її творить велитенську лаву (прискалок), з якої і ринуть води ріки, витворюючи собою стрімку водяну стїну, високу на 75 метрів (значить ся так високу, як ратушева вежа у Львові!). Загальнаж ширина сьої водяної стїни, яка рине в безодню, доходить 4·5 кільометра! Коли подумати, що висота Нїяґари виносить 53 метри, а ширина 1·278 кільометра, — то стане ясно, що Бразилїйський водопад дїйсно має право до сього, щоби його уважати найбільшим в сьвітї.

А треба й се тямити, що лїнія падучих вод Нїяґари розбита на двоє Козлиним острівцем, а се дуже ослаблює велич картини.

Обставину, що про так велитенський і величавий водопад до тепер нїхто не знав і не чував, пояснити можна дуже легко: водопад Ігуассу захований в дебрах недоступного, дївичого лїса, куди рідко проникає нога дослїдників. Се диво природи від найблизшого міста дїлить 1.500 кільометрів. Але з часом, коли швидко розвиваюче ся житє поборить ті незаселені країни, технічний ґеній людства вихісновувати ме енерґію бразилїйського водопада, як вихіснував і енерґію Нїяґари.

(„Природа й люди“ VII. 1910). *Івка.*

Видавець: Руське Товариство Педаґоґічне. — Відвічальний редактор: Іван Ющишин.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка.

Ч. 2. Львів, 20. грудня 1911. Рік І.

НАУКОВИЙ ДОДАТОК

до

„УЧИТЕЛЯ“

органу Руського Товариства Педагогічного.

Виходить раз на 3 місяці.

378.1-1705
U67
v.1

Др. Іван Франко.

Слїди Русинів у Семигородї в XII—XVI ст.

(Продовженє).

Цитована висше публїкація Ф. Міллєра „Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen“ дає нам можність трохи близше вглянути в житє й відносини сего письменника. На ст. 180—1 сеї публїкації містить ся його лист до міської ради Кронштату, в якім він упоминає ся за кривду двох горожан, що була сполучена також із його власною кривдою, і підписує ся Secretarius und Orator etc., що позволяє догадувати ся, що вже в тім часї (лист датований у неділю перед святом трьох королїв р. 1529) він займав досить визначне і вплывове місце в своїй рідній громадї Кронштатї.

Свою хорографію Семигорода автор розпочинає історичним оповіданєм про початки римської провінції Дакії, про побіду Траяна над Декебалем, будову камяного моста на Дунаю, який Траян збудував для влекшеня собі доступу до задунайської Дакії, а його наступник Адріян велїв розібрати аж до поверхнї води зі страху перед улекшенєм варварам доступу до римських провінцій на південь від Дунаю. Далї йде характеристика чотирьох головних народностий, що в першій половинї XVI. віку замешкували Семигород. Се попереду усього Саксонцї, потім народність звана Ciculi, далї Мадяри (Hungari) і Волохи (Valachi). Подаю тут те, що на ст. 33 говорить ся про Цікулїв. „Цікулїя, кут Дакії, сумежний з молдавською землею, а мешканцї того краю зовуть ся Цікулями. Говорять, що вони походять від Скитів. Вони живуть на основі своїх законів і обичаїв, а свої уряди роздїляють жеребом. Ніхто між ними не вважає ся нешляхотним, навіть коли власноручно оре або займає ся пасенєм череди. Про те се народ загартований і жорстокий (durum et asperum), немов уроджений для війни, який, як здаєть ся, мовою, обичаями й одежею не много рїжнить ся від Мадяр“. Далї йде досить неясне реченє, яке тут подаю дословно: „Hi sunt Hunnorum antiquissimi, quos Ciculos appellare malunt quidam, quod e Scytis originem trahunt“. Видно, що дехто з необізнаних близше зачисляв Цікулїв до Мадяр, а инші волїли бачити в них потомків Скитів, т. зн. Русинів.

„Цікулї живуть роздїлені на сїм околиць, які самі називають оселями (sedes), яких назви ось які: Sepsi, Orboi, Kysdi, Czijk, Gyrgio, Marcus Zeek, Aranyas Zeek, так названі мадярською мовою, найвизначнїйші між иншими цікульськими містами. Czijk місто з північного боку, а Kysdi на лїво, поло-

жене у самих стін Карпат. З ним сусїдує Gyrgio на захід під тимиж стопами Карпат, земля гориста і мало управна (aspera) в крайнім північнім кутї Семигорода. До Gyrgio притикає Marcus Zeek на південь у нутрі семигородської провінції, над долїшнїм бігом ріки Марош.[1]) Головним містом сеї околиці есть Zeckelwasserhel, по саксонськи Neumarkt (Новий Торг), місто дуже просторе, де часто відбувають ся многолюдні сходини Цікулїв. Мадяри і шляхта в тих околицях подекуди змішані з Саксонами, зближають ся по троха до Цікулїв мовою, одежею та уоруженєм. Сї три народности (Нїмцї, Цікулї й Мадяри) злученими силами і військом підготованим для воєнної акції, як загально приймаєть ся, достарчають 90.000 або й більше узброєних. І не тайна се, що ся країна протягом так многих столїть зазнала дуже богато ворожих нападів, але не було такого часу, в якім би вороги не мусїли уходити з неї з великою своєю стратою.“

„Живуть у тім краю також Волохи, але в розсипцї і без певних постійних осїдків. Вони, як свідчить їх язик, походять від Італїйцїв і свою провінцію (Молдавію) називають Флякцією, від якогось Флякка Римлянина, що припровадив сюди значну кольонію для оборони Мезії від Даків“.

Далї автор описує головні міста Семигорода, починаючи від Вараждина, в якому згадує єпископа Ґеорґія, що був заразом скарбником семигородського королївства; тамже містила ся мармурова гробниця угорського короля Владислава. В околицї міста Колошвару (Klausenburg) згадує богаті копальнї соли, що достарчали її головно для угорської столицї Буди. Головним містом Семигорода автор називає Шибин (Cibinium, по нїмецьки Hermannstat), „quae civitas huius regni metropolis est et munitissima, aurique et argenti, rerumque omnium longe abundantissima“ (ст. 35). Автор оповідає про семилїтню геройську самооборону Шибина в часї безкоролївя по смерти короля Владислава, коли то мешканцї сего міста власними силами й коштами не тілько самі остояли ся проти ріжних ворогів, але піддержали також ще инші міста, щоб не підпасти під чужу залежність.

Довкола Шибина містить ся сїм околиць саксонських, між якими стрічаємо Reussmarkt (Руський Торг) з десятьма селами і Olczna (Ольшина) з 12 селами. Церковна орґанїзація Семигорода складала ся з 8 парафіяльних капітул, між якими бачимо капітулу в Бистрицї з 23 парафіями, капітулу в Коронї з 30 королївськими парафіями і 2 капітули в Шибинї, з яких до одної належить 23, а до другої 22 парафії. Недалеко Шибина містить ся давня копальня соли в місточку Вижагна (від славянського выжьгати), яке Саксонцї прозвали Salzburg (ст. 36). Корона, по мадярськи Брашов, а по нїмецьки Kronstat, славна ярмарками, на які приїздять Турки. До неї належить три передмістя, з яких одно заселюють Болгари, друге Мадяри, а третє саксонські рільники. В тім містї недавно повстала бібліотека, найбогатша на всю угорську державу пізля розсипки славної бібліотеки короля Матвія Корвіна в Будї. В досить неясних висловах автор згадує про грецьку назву міста Stephanopolis, на пів варварську Cronopolis, мадярську Brassovia, панонську Burcza, яку „nostri autem Burciam vocant vel ab amne cognomine, qui id loci interluit, vel a radice, quasi dicas nostrate lingua Wurczia“. В околицї живуть Нїмцї в суміш із Цікулями, але до міста не приймають нїкого крім Нїмця (ст. 38).

[1]) Анї одної з сих назв я не можу пояснити при помочи мадярського словаря; в усякім разї вони анї славянські анї румунські. *І. Ф.*

Чотири милї від Корони лежить кріпость Фоґараш, із якої в р. 1541 підступом упроваджено семигородського воєводу Стефана Майлята, якого Турки за справою молдавського воєводи Петра завезли до Константинополя і там держать доси в тяжкій вязниці.

Подано далї опис Бистрицї. Вона лежить на широкій рівнинї, з обох боків має горби покриті виноградниками. Серединою міста тече ріка тогож імени, а чотири милї від Бистрицї віддалена оселя Родна з богатою копальнею золота. Медіяш місто положене в осередку Семигорода, також богате вином і всякими живностями, вславило ся авантурою ґубернатора Людовіка Ґрітті, що 1527 р. звабивши до себе вараждинського епіскопа Емерика Чибацького вбив його, і за се обляжений у своїм містї Волохами та Саксонами був узятий насильно, виведений на поле і вбитий прилюдно разом зі своїми спільниками, а його два сини, хоч невинні, були покарані смертю молдавським воєводою.

В Колошварі згадує автор (ст. 39) між мешканцями окрім Саксонів та Мадяр також Панонців, що користують ся спеціяльною автономією, яку автор характеризує ось якими словами: „Eam (civitatem) Saxones mixti Pannonibus incolunt, iudicem et consules alternis vicibus quotannis concordibus suffragiis, nec dispari numero eligunt, hi Hungarum, illi Saxonem, suos quisque senatores salutant“. Очевидно були в містї дві, мабуть в основі віроісповідні громади, з яких одна складала ся з Нїмцїв і Панонців, а друга з Мадяр.

При описї міста Білгорода, Alba Julia, що повстало з римської кольоні і має тепер нїмецьку назву Weissenburg, автор згадує, що тут колись жили Ґоти, яких слїди до його часу видні були в численних написах (ст. 40). На захід від того міста серед гір лежить оселя Абруґбаня, якої кінцева назва вказує на її руське походженє; ся місцевість незвичайно богата золотом і иншими металїчними рудами. Недалеко від неї лежить друга стара копальня золота Златна (Zalathna), яку за часів автора займали Волохи. Друга подібна оселя Керешбаня за часів автора замешкана була в суміш Саксонами й Волохами (ст. 42).

Автор кінчить свій опис ось якою горячою похвалою свойого рідного краю: „Est itaque haec nobilissima et opulentissima regio et provincia, pluribus aucta nationibus et incolis, omniumque rerum, quae ad humanum spectant usum, longe refertissima, auro et argento saliumque fodinis, ex quibus quotannis ingens thesaurus hauritur, cum viniferis montibus et iumentorum et pecorum ingenti multitudine undiquaque referta. Neque suspicetur quispiam, in tota Europa huic provinciae Transsylvaniae opulentia et amoenitate esse parem aut usufructu praestantiorem“ (ст. 43). По нашому сказати: „Се найкраща і найбогатша країна, заселена многими народами та мешканцями і щедро наділена всїм, що йде на пожиток людям, золотом і сріблом і копальнями соли, з яких що року черпають ся величезні скарби, з богатими виноградниками, скрізь благословенна незлїченим множеством усякого скоту та худоби. І здаєть ся менї, що в цїлій Европі не знайдете провінції, що рівнялась би богатством та приємністю і пожиточністю з отсим нашим Семигородом“.*) (Конець буде).

Написано дня 6—8 марта 1911 р.

---

*) По зложеню сеї статї прислав ще нам *Др. Іван Франко* Post scriptum, яке із за недостачі місця відкладаємо до слїдуючого числа. ***Редакція.***

М. Евшан.

Шляхом поезії і любови...

(По похоронах Ганни Барвінок.)

„Настане час колись, ясний, благословенний,
Що наші зіроньки все небо осіяють,
І жизни ідеал, свободи дар спасенний,
Умом поезії і серцем привітають....“

П. Куліш.

Бувають хвилини в житю, коли нараз відкриваємо страшну для себе правду. Оглядаємо ся позад себе, на пройдений шлях свого життя і бачимо нараз страшну його пустку та безплодність всіх своїх дїл. Чуємо себе нараз старими та помятими, змучене огортає усю нашу душу, а відраза до життя вселяєть ся в кождий наш нерв, пробиваєть ся в кождому рухови. І тодї, коли ми так поринаємо в ту „мерзость запустѣнія“, коли обгортає нас ніч, і ми чуємо себе розбитими та безсильними, — будить ся в нас пекуча т у г а за иншим житем: за запалом і порывом, за чимсь чистим і святим, до чого ми могли-би молити ся в найтруднїйші хвилини, а що для нас сталоби скарбом трівким та вічним. Ми бажаємо віддати всю свою енергію на сотворене в собі того запалу життя, хочемо без договору віддати себе в руки якогось учителя, який-би вихіснував всї наші внутрішні пориви та направив їх до одної ідеальної цїли. Хочеть ся нам дихати иншим воздухом, знайти инших, прекрасних людий, а поза буденним житем відшукати поезію та красу, богатство барв, тонів та буйної фантазії...

І коли природа такого чоловіка сотворила дійсно для життя а не для смерти, коли вона досить сильна, щоб витримати напір усього бруду життя — чоловік починає реалїзувати свої мрії... В житю поволи відкриваєть ся йому одна правда за другою, і він стає щораз більше зрівноваженый та погідний, а душа замість старіти ся, молодніє — житє його стає неначе казкою, заокруглює ся, набирає якоїсь висоти...

Я думаю тут все про покійного Куліша. Думаю про того Куліша, який остав ся й досї невідомим, невідкритим поза своєю творчістю. Я уявляю собі усю картину його прекрасної старости, коли він нарештї, пройшовши довший шлях, дізнавши великих неудач, оклеветаний своїми і чужими — вступив рішучо на путь самодосконалення і духовою працею здобув собі внутрішнїй спокій, якусь сьвітлу погоду та достоїнство супроти життя. Далеко від гамору, від всяких центрів цивілїзації та культурного життя, на тихому хуторі він витворив в собі накінець с в і й сьвіт, відмолоднїв душею серед нього, і цїлими струями неначе посилав від себе тихе сьвітло. Захід його життя якийсь олїмпійський: душа знаходить примирене, покору перед вічністю. Він скупчуєть ся сам в собі, витворює змогу молитви, розуміє і бачить своє становище... І в одну зоряну ніч на хуторі він молить ся:

„Всевишній! я тобі молю ся, Нї, не збагну во вік сього!
Молекул космоса твого...
Де ти, хто ти, — даремно бю ся, Молюсь, не дай менї з розпуки,

Зректи ся розуму мого:
Нехай не гасне сьвіт науки
В промінних сяєва твого.

Нехай мій дух, в земній недолі,
Не знижуєть ся до звірят;
З твоєї пресьвятої волі
Нехай во віки буде сьвят!"

Щоби відчути всю велич того молитовного настрою, — побути треба тільки одну ніч на хуторі. Побачити над собою весь простір неба покритий ясними зорями, ловити очима весь його безмір та таємну красу, дослухувати ся якоїсь могучої птиці ночи та єї мельодії, віддихати серед тої божественної природи і чути серед того далекий відгомін пісні...

Ні — се не молитва поета, душі перетонченої та чутливої на найдрібнїйші вражіня, — се чисто людська молитва. Се не той благословить творця вселенної, що тільки шукає за чимсь, а той, хто знайшов, хто кождої хвилї йде за слїдом того образу, який вимріяв і кождої хвилї годен знайти ся на висотї... Тут починаєть ся вже сама поезія житя, починаєть ся весїльне торжество над ним, якась благородна безжурність. Душа ісцїлена і здорова — і не розібєть ся вже в порох... Відси й починаєть ся вища житєва мудрість, вища форма досьвіду, та приходить до своїх прав творчий розум...

І коли ми звернемо ся до документів того житя Куліша, до плодів його духа в той хуторний період — ми побачимо, що вони всї являють ся звеличанєм та апотезою тої, що весь час, на протягу пів столїтя стояла коло него і верстала з ним оден шлях житєвий. Побачимо, як в усїй своїй силї та красї відкриваєть ся перед нами неначе казка про велику любов, про зєднанє двох серць, — що відси випливає жерело усїх тих великих умственних подвигів покійника... І цїле його житє — і житє його дружини являєть ся нам в иншому, новому сьвітлї...

Стало ся тут з Куліїшем щось подібне до того, як з королевою, про котру в своїх казках розказує Андерсен. — „Рожі росли у стїн єї двора, обвивали кольонни та вікна, проникали навіть в корридори, салї, та вили ся там до самої стелї. І всї вони відбивали одна від другої барвою, запахом та формою... Але в серединї двора поселили ся скорб і печаль: королева лежала на ложі хороби і лїкарі обявили, що вона мусить умерти. — Але єсть одно средство спасти єї — сказав наймудрійший з них... Дістаньте для неї найкращу рожу в сьвітї, — ту саму, яка служить емблємою найвищої і найчистїйшої любови. Коли королева увидить ту рожу скорше, чим закрие очи на віки — вона не умре"...

Кулїшеви судило ся побачити ту рожу. І не тільки бачити єї а утїшати ся нею довгі роки перед смертю, знаходити в нїй відраду свого житя... І кілько раз згадував єї, був вдячний долї і радів душею... І в пізній старости, вже на склонї лїт писав:

„Благословляю час той і годину,
І ту ясну, невимовну хвилину,
Як я, обїхавши сьвіт-Україну,
Тебе побачив, над людей людину.
В тобі з душею понялась урода,
І з серцем тихим — розуму свобода,
Нещене чадо рідного народа!
Пишаєть ся тобою вся природа.
До тебе я, приблуда, приблудив ся,

На тебе я, мов на сьвяту дивив ся,
Твоїм умом і серцем просьвітив ся,
Немов на сьвіт у друге народив ся...
Благословен же час той і година,
І ти, ясна, незабутна хвилино,
Як сьвіт мені широкий Україна,
В тобі зявив ся, над людей людино!"

Весь час клав Куліш великі вимоги до житя. Він ніколи не був аскетом, а навпаки натурою дуже живучою, спрагненою житя. І на тому він будував свій ідеал, який був потвердженем а не опрокиненем сьвіта. Він шукав за радістю та роскішю житя, за веселим його напоєм. Він приймати навіть міг чисто епікурейську фільософію, коли говорив про насолоду житєм. „Житє коротке; треба у ньому зловити як найбільше щасливих вражінь. Хто умів насолоджувати ся в душі більше і частійше, як другі, той мудрець, той зрозумів ціну житя"... Так писав Куліш вже в епоху повної своєї творчої дозрілости... І цікаво, що разом з тим він починає відкривати щораз більше чоловіка в женщині. „Пізнаючи — пише він до Каменецького[1]) — з кождим днем, що таке женщина, я разом з тим розумію лучше і нашого брата, мущину... Ніколи не буду уважати зближене з женщинами за недостойне возвишенного характера! Се й есть іменно житє; а те, що називають житєм учені і ділові люде, — се надворна робота. Правдиве житє в хаті і під хатою, в виду женщини. Всьо, що дальше від неї, — епізоди, що вяжуть ся з головним"...

І так відкривав ся йому щораз більше його власний ідеал житя. Житя прекрасного, якого носителькою, підвалиною, щоб так сказати — стає женщина. Він починає твердо від тепер вірити таки в ідеал, у царство прекрасного на сьвіті. Семейне житє стає неначе храмом, в якому спалюють ся жертва богови... Тут він почитає неначе яку тайну, відкриває цілий скарб жіночої душі і дорогоцінних каменів... І з того шляху він не звернув вже. А чим більше приближав ся до старости, з тим більшим восторгом та пошаною величав жіночу душу... І все, все відкривав нові її красоти, все щораз більше цінить скарб, який йому дало житє — свою дружину. Вона починає зявляти ся в якомусь авреолї, в надземному сяєві, як могуча повелителька та Беатріче. Вона дяє йому натхнення до цілого ряду великих поем, її душа відти сьвітить, її він величає...

І щораз яснійше починаємо бачити, чим вона дійсно була в житю Куліша — Ганна Барвінок, його могуча і велика пані — і який рішаючий вплив на цілe житє вона мала. Тож був він звичайний, бідний студент, приблуда в дворянському домі, з душею, яка ломала ся тодї і упадала під почутєм самотности. А вона, молоденька, вихована в пенсіоні і послушна матері дівчина — вибрала його, вибрала проти волї всїх! І не вагала ся піти з ним на тернистий шлях, не бояла ся нїчого, йдучи з ним. Як жінки декабристів, так вона пішла з ним на вигнанє, і на безхлїбю та безвідю гордо несла своє чоло. „Видячи перед собою чоловіка з божественною авреолею, — я молила ся до його образу, дивила ся на него і надивити ся не могла" — згадує вона сама про той трудний в їх житю час[2]). Поза житєм, поза усїм

[1]) Письма Кулиша къ д. С. Каменецькому — „Кіевская Старина" 1898 Том LXI ст. 388.
[2]) В. Шенровъ — „П. А. Кулишъ" — Кіевская Старина. 1901, Том 72—75.

сьвітом і мимо його, поза всїми турботами і розчарованями вони устроїли собі с в о є житє, реалїзували с в ій ідеал! Якоїж м у д р ости с е р ц я було треба, яким богатством мусїла сияти душа, коли у м і л а тодї так в и б р ати, так відразу відчути чужу душу і спорідниги ся з нею на цїле житє. Який великий скарб був тої любови, що так довго не вигасав, а навпаки збільшав ся і збільшав щастє житя! Коли давав таку в і р у в другого чоловіка, таке безграничне віддане та будив таке довіре!...

..Я знав тебе маленькою, різвою,
І буде вже тому з півсотнї лїт.
Ми бачили багацько див з тобою,
Ми бачили і взнали добре сьвіт.
Боролись ми не раз не два з судьбою,
І в боротьбі осипав ся наш цьвіт.
Скажи, колиб і знов настав той день,
Як бачились у перве ми з тобою,
Чи знов би ти сьпівала тих пісень,
Що по сьвітам летять було за мною?
Чи знов би ти, зачувши дзень-дзелень,
На морозї лягала головою,
І слухала музику тих копит,
Що до твоїх несли мене воріт?
О, знаю, що колиб єси із раю,
Конця й вінця усїх земних розлук,
Почула, що доріженьку верстаю
До тебе крізь дими пекельних мук
І серденьком на силах знемагаю,
І падає знеможений мій дух, —
Позичилаб ти крил у серафима,
І ринулась к менї сьвіт-за-очима.
І в моря зла, зі сьвіту чистоти
Метнулась би одним-одна душею...
Перемоглаб нечисту силу ти
Пречистою потугою своєю, —
І в парі ми в чудовні висоти
Знялись-би знов понад житя грязею,
І після всїх трівог і завірух
Булиб — один блаженно тихий дух...

І він не знає вже, якими словами промовляти до неї, як величати єї, щоб те величане було гідне, віддавало весь зміст його почувань. Він не знає, як зобразити єї сьвяту душу, те сьвітло, яке бє від неї. Він кладе єї на таку висоту, на яку поставив хиба Данте свою Беатріче. Всьо, що дїєть ся — дїєть ся для неї і ради неї. Всї його подвиги, його заслуги — се єї заслуги, і через неї він тільки так високо підняв ся:

„...А я, коли твоя божественна природа
В мене вселила ся, і я твоїм диханнєм
Повіну на серця, як райська прохолода,
Як гимна хор святий, кадил благоуханя, —
Се не менї хвала, твоя се буде слава,
Твоя се ісповідь, твоє сердечне слово,
Посланнице небес, Мадонно величава,
Натхненнє праведне високого й святого...“

Таким чином постать Ганни Барвінок — як і покійного Кулїша — набирає иншого осьвітленя. В задї лишають ся всї лїтературні праці, сходять на другий плян. Вони можуть бути тільки маленьким відблиском того, чим дїйсно була та висока душа. В своїх творах, головно етноґрафічних картинах ховаєть ся Ганна Барвінок. Сьвідок і подруга житя Кулїша, очевидець того часу, коли наше житє національне будило ся і досягало вершків поезії... Кулїш правду говорить: їх дві душі сьвітити будуть одним огнем своєму народови. Вони взяли мову з народніх уст, забуту та покалїчену і привертали їй достоїнство, плекали єї в своїх творах. Але вони зробили ще більше, коли утворили одну з найбільше прекрасних казок житя, коли своїм ж и т є м добули животворне жерело поезії...

Отже се, а не літературна робота, було рішаючим моментом життя Ганни Барвінок. Та й Ганною Барвінок вона стала приймивши зовсім його віру, єднаючись з ним душею..

І сюди вона все повертає... Тепер вона старушка і на плечах їй більш восьмидесятих років... Живе сама тільки, їде на його могилу, приймає гостей на панахиді... І перед людьми вона майже тільки хозяйка... Але коли увільнить ся від буденних турбот, і загрівши душу свою спомінами почне говорити про минулі дні, коли дівчиною визирала його з братом, про події, які ми тепер знаємо тільки з історії, про свою любов, тоді відгадуємо ві, пізнаємо всю силу ві характера та ті скарби душі, якими ущасливила Куліша...

Тоді клонимо голову перед ві смутком і розуміємо ві тугу за ним. І серця наповняють ся пошаною...*)

Макс Нордав.

Людська мораль.

Затровлена на смерть цітата з „Гамлета“ мусить знов повнити свою службу: „Щось воно гниє в датській державі.“ Що день то скандал, коли не дванайцять на купу. Поліція дістає наказ арештувати хлополапа Рошета. Та, перше ніж вона сповняє наказ, реґулює хтось, що про те знає, папері гнилого засновника на біржі та й загортає собі чимало мілїонів. Захоплений мілїард духовних інституцій потапає в кешенях установлених судом орудників майна й один отуканець, що мусить покутувати за других, Duez, виправдуєть ся тим, що суди контролювали-ж його діловодство й признали взірцевим. Гамон обкрадає мінїстерство заграничних справ на сотні тисяч, але каже, сьміючись і здвигаючи плечима, що він подекуди заспдїв собі право на затаєнє, бо робить се вже пять років. Маймон одержує що вечера, з реґулярністю точно сповнюваної, впорядкованої служби, тайні державні папери, що ввійшли за день до заграничного уряду, тай обурений страшенно, що його потягають до суду за його симпатичну цїкавість. Полїдор, Валєнзі, Клєменті роздають великодушно ордери і без ваги називають мінїстеріяльних секретарів, котрі буцїм-то дали їм дипльоми. Із ґазет, заповнених отсими й иншими історіями, віє воня гнилї, що душить читача. Державні натури обурені, що такі скандали пускає ся в прилюде, замісць замазувати їх мудро й запопадливо, тай заявляють зажурені: „У Франції нема правительства.“ Соціялїсти потирають собі руки й ликують: „Ось розклад буржуазної суспільности.“ Аж у державі будуччини запанує знов чесність. Розуміє ся, звіт секванської префектури жалуе ся, що на робітницькій біржі товариші крадуть мов круки й ховають у кешені все, що не принютовано й не прибито цьвяхом, не лиш машини до писаня зі своїх фахових кімнат, але й верхні сурдути й менажки товаришів; але, після великого шуму, вони чей відвикнуть від того. Назадники бурмочуть могильним голосом: „Республїка, се злодїйська

*) Отсей уступ заносить деяким анахронїзмом. Тому для пояснення додано, що Шан. Автор написав свою статю під вражінєм сегорічної панахиди на *Кулішевій* могилї, яку ще спільно об ходила Покійна в кружку своїх близьких і щирих знакомих. За життя *Ганни Барвінок* не хотів д. *Свшан* друкувати своєї статї, а доперва по ї смерти відступив ї нашому журналови.

Редакція.

печера й розбишацький вертеп. Франція зазнає знов чистоти аж тоді, як монархія вимете ѣї великим віником.“ Але моралїзуючі письменники беруть ся за появу фільософічно або бодай з фільософічними мінами, питають ся про причину деморалїзації тай рекомендують на безпечно проти неї одинокі лїки.

Причина? Що тут довго шукати? Вона мов на долоні. Церква була ангелом обережником суспільности. Його переслїдувано. Його хочуть до решти сполошити. Републїка видала вірі війну. Вона прогнала Бога зі школи. Вона завела намісць давного непохибного катехізму підручники сьвітської моральности, Павла Берта, Бюссона й иншых. Люди того нового виховання се драбуги у фраках і в командорських хрестах, яких великі дїла дають поживу хронїцї скандалїв по ґазетах. Нема дива, що таку гадку зустрічаємо в устах і під перами набожних і лицемірів. „Для народу мусить бути вдержана його віра!“ псальмують вони все і скрізь. Але чудно, що так гадають і письменники, що вважають себе вільнодумцями.

Я писав недавно про повчаючу розвідочку в формі драми „Трибун“ мирянського церковного батька Павла Бурже. Чудом Духа Сьвятого стало ся, що одночасно з глибоко переконаним борцем за трон і вівтар, иншій письменник, полїтично, соціяльно, фільософічно його сунїжник, радикальний Павло Гіяцінт-Льойзон, написав таку самісїньку драму і дорогами такої-ж дії з тої самої точки дійшов до того-ж висновку. „Апостол“ — так називає ся штука, грана в Одеонї попри „Трибуна“, звіщає той самий сьвітогляд. Старий ворохобник із 1848 р., строгий, чинний, ідеалїстичний, сполука всїх античних римських і пуританських чеснот, іменує ся в критичнім моментї, проти своєї волї, мінїстром, аби вратувати загрожену републїку. Він боров ся цїле житє за просьвіту. Тепер він має владу, втїлити свої прінціпи в державні закони, визволити свій нарід через школу від примусу доґм. Як і Трибун, має покликаний до правлїня Апостол одинака, і, так як тамтой, він дізнає ся, що наслїдник його крови й імени послїдний драбуга. Оборона зловленого злочинника в обох разах та сама, лише висловлює ся з иншим натиском. Син Апостола, як і Трибуна, закидає батькови, що виховане його зробило його тим, чим він є, лише що Бурже каже свому драбужцї нарікати й жалувати, тимчасом як Льойзонів драб зовсїм задоволений собою тай чванить ся цинїчно своєю ледачістю. В розмові з батьком син Апостола, дріжачи з болю й гніву, кепкує собі з його „моральних сумнівів, що вже не належать нашим часам.“ „Увесь сьвіт нині продає ся. Я син свого столїтя. Шматки прадїдівських забобонів я рву. Маю жити лиш одно- однісїньке житє, поки беркицьну в яму. Хочу вживати всего, чим вартне житє.“ Частина його злочину в тім, що недолюдок звалює власну провину, хабар мерзенний з рук клерикалів, на память свого секретаря, високочесного, ідеально чистого молодця, що відбирає собі житє через нещасливу любов. Апостол говорить йому про сьвяті напади совісти, осьвячену память умерлих, прогрішене супроти вмерлого. Син насьміває ся: „Чи нїщо може ще мати права? Що се ти за попівські слова точиш у твоїй скарбонї слів безбожника? Можна би майже гадати, що ти все ще віриш у безсмертє душі тай усї ті няньчині байки, котрі змагаєш розполошити вже сорок років. Усе-ж це вмерло в купі з Богом.“ „Мовчи, драбуго!“ кричить батько, сам не свій; „ти знаєш дуже добре, що є наклін моральний, закон моральний.“ „Усе це нїсенїтниця,“ відповідає син, усьміхаючи ся холодно.

Значить ся: з „Апостола“ вільнодумців Павла Гіяцінта-Льой-

зона виходить та сама наука, що з „Трібуна“ борця за віру Павла Бурже. Ослаблене моральности, що стало небезпекою життя для третьої республіки, поясняє ся проймаючим усї кляси народу матеріялїзмом. Тип мінїстерських синів що вживають своє становище на поплатні ошуки, множить ся страхітно, бо вкупі з вірою померла й совість, і живлена сьвітською моральністю молодіж знає й прикладає лиш одну ціль життя: Вживати, вживати усїми змислами й за всяку ціну. Є лиш один вихід із сего болота. Він веде назад до віри. (Дальше буде).

Офї.

Історія українського письменства

С. Єфремова.

Як була вийшла „Історія України“ *пр. Грушевського*, і я показав був єї одному молодому грузинському поетові *Ясамані*, перекладачеві деяких творів *Шевченка*, *Олеся* тощо, то він розгорнувши єї, пильно переглядаючи, сказав: „Да я чувствую здѣсь возрожденіе;“ „счастливая вы Украинцы нація“ і т. д. Таке хотїлося б сказати й про другу книжку — про „Історію українського письменства“, що недавно вийшла з під руки молодого нашого публїциста *Сергія Єфремова*, але на жаль де які хиби цеї книжки в цьому недозволяють. Праця п. *Єфремова* показує тільки зайвий раз, як ми запопадливо й досконало умїєм сінтезувати все, що нами вїками надбано.

Спроба дати історію письменства д. *Єфремову* вдала ся не цїлком добре; робота надзвичайно складна і єї виконати вдасть ся хиба колись може якомусь фаховому ученому.

Не можна сказати, щоби до д. *Єфремова* не брали ся за оброблене нашої історії лїтератури (брались за неї навіть спеціялїсти). *Огоновського* капітальна робота, та ще й писана першою в цьому родї, і коли? Є далї *Барвінського* підручник, складений дотепно хоч є там малі недорічности, далї маєм історії дра *Франка*, п. *Лепкого* й п. *Грушевського*, але всї вони з хибами як підручники. Про те саме довідуємось остаточно із прочитаного першого віддїлу книги д. *Єфремова*, там впрост сказано: книги ті для нас недобрі. Розглянемо тепер працю самого д. *Єфремова*, що має усунути хиби перелїчених авторів. Подїл працї д. *Єфремова* по єї віддїлах зладжений майстерно, саме, коли взяти на увагу, що до д. *Єфремова* нїчого досї такого ми не мали, головним чином новійша доба.

Але на скільки влучний подїл його, на стільки недорічна провідна його думка. Він в першій частинї своєї працї каже, що *Лепкий* через призму естетизму дуже звузив завдане студій над лїтературною продукцією по нашій історії лїтератури; ад'же, каже автор — богато других сторін і важнїйших має за собою лїтературний твір. А про працю дра *Франка* *Єфремов* знов каже, що писати лїтературу, і підганяти єї під бібліографічний метод, то чи не попадем в другу хибу, противежну *Лепкому*. Вживаючи бібліографічного методу треба буде лїтературний матеріял надто поширить до неможливости. Так... річ так стоїть: д. *Єфремов* **поплив серединою**. Але треба сказати, його середина тілько те, що має в собі — шуканнну правди

й волї, така вихідна точка п. *Єфремова*, і її ми зустрічаємо мало не в кожній характеристиці. Попереду, ще не завадить сказати, що в популярних роботах ніяково гудити, та куди? — ганяти когось, як це робить п. *Єфремов*, бо як би це була критика на *Лепкого* чи дра *Франка* у першому віддїлї книжки, то тодїб слїд не одного — два їх розглядати, а всїх авторів праці яких досї по цїй части, себ то по нашій історії лїтератури писали ся: *Огоновського*, як вище ми згадали, *Барвінського* то-що... всю лїтературу, що після кожного віддїлу *Єфремов* позаводив і це треба йому було помістити в початку, в окремім віддїлї, як лїтературу по вибраному питаню. А автор чогось бере тільки двох, розвиває їх в край на цїлі сторінки, а про других тільки два-три слова. Віддїл критичний, той перший у д. *Єфремова* слїдби викинуть, або переробити у „Введеніе въ украинскую литературу“ — як кажуть Россіяне, і тодї було-б відповідно переціновати як *Франка*, так і *Грінченка*, *Маковея*, *Кулїша*, *Драгоманова*, *О. Грушевського*.. бо І-й віддїл д. *Єфремова* зараз робить таке вражінє: ось вам панове самі кращі, *Лепкий* і др. *Франко*, як бачите самі, написали лїтературу недотепно, а... я... я, ось гляньте!...

Чого саме д. *Єфремову* забажало ся показати на вид хиби тільки двох, се по части сам д. *Єфремов* каже; він вбачає в їх протилежні оцїнки, в одного під вузьким углом естетизму, у другого під необмеженим углом біблїографізму. Але й тут д. *Єфремов* помиляє ся; про це скажемо низше. Але так чи інакше, в популярних працях довжезні віддїли критики рішуче зайві. А може лїтература д. *Єфремова* написана науково, то критика не зайва, особливо при вступі розгляду коли пишеть ся якась дисциплїна? Поглянем, може справдї історія д. *Єфремова* наукова? — Нї одного дослїду, нї розкрита ґенези, нї у одного дїяча по лїтературі у д. *Єфремова* в цїлій чотирохсот-сторінній книжцї ми не найдем; в нїй є тільки провідна думка, що треба признати, надзвичайно гарно проведена д. *Єфремовим* через всю працю — але це ще не научність в книзї; таки виходить — щось, що праця п. *Єфремова* мабуть популярна, для народу писана? Ба і тут нї! її псує вражінє популярности вище схарактеризований в с т у п. Далї в нїй, як це годить ся по популярних працях, нема біоґрафій представників лїтератури. Книжка д. *Єфремова* не дає нї розбору праць других авторів і їх оцїнки, нї нема оцїнки праць і творчости самих поетів і письменників, не розглянута нї одна праця нї одного таланту, ба, нї одна більш меньш видатна річ, а якийсь оббіговий пересказ, тай годї.

Дайте, вернемось до вихідної точки д. *Єфремова*, з якої він починає і закінчує свою працю. Він бере весь матеріял нї „вузько“ нї „широко“, крізь призму „правди“ і „волї“ — призму і д е а л ь н у. Але як часто автор ту правду й волю вишукує в творах різних представників лїтератури, так частїйше автор із-за неї пропускає багато річей, дуже цїнної лїтературної вартости, в котрих тої волї — правди він не находить. І що чудно, що у автора така клясіфікация не всюди дотримана [1]) часто густо більше навіть чим п. *Лепкий* смакує естетизм твору. Возьмім *Коцюбінського*, що він вартий без естетичної мірки, теж і *Олесь* — через те *Олесь* у *Єфремова* вийшов однощоким...

---

[1]) Д. *Могилянський* в одній російській часописи з приводу книжки *Єфремова* каже: „Як це літературний твір, коли він не має в собі естетизму — художности? — а д. *Єфремов* цею стороною нехтує, її відкидає.“

Поки перейду до подробиць, ще скажу де-що про загальність *Єфремової* книжки. Початок, книжа доба у автора дуже вже суха здаєть ся навіть слабенька, її важко читати, і як для популярної книжки автор повинен був стати трохи педаґоґом, розказати сухий матеріял більш займаючо. Ад'же педаґоґи як раз заподібгують різно облегчити виховання людини, особливо для нас українців це надто треба — і тут *Лепківський* штаб як раз бувби до речі. *Лепкий* плястично передає нам цілком нецікаві речі, і їх ми запамятуєм, як не треба краще, а у д. *Єфремова* перекидаєш листки та дивиш ся, чи вже швидко перейдеш до нового періоду? І треба честь віддати такиж тому *Лепкому*, що його княжій і дотатарський період читач нетільки прочитає, а й де-що затямить, а д. *Єфремова*?

Така хиба другого віддїлу. В третім віддїлї і далї праця *Єфремова* стає вже читача все більш цїкавити, навіть полонити, і *Шевченковим* віддїлом доходить до кульмінацийного пункту — так crescendo д. *Єфремов* веде свій розгляд, просто кажучи без побільшеня чудесно. Тільки горе, що після *Шевченка* так робота *Єфремова* слабне, не дивлячись, що час *Грушевського*, для нас не менш коштовний...

За *Грушевського* ми стали те-ж вище чим за *Шевченка* були. — Ми стали вже на певний шлях ширший — самопізнаня, а це з д. *Єфремова* ми не чуєм. І вражіне таке: у Українців один *Шевченко*, а це все „прочіе", хоч симпатичне, вартости не має... Всї письменники до *Олеся* по творах не розібрані, а так як-би ви зайшли до книгаря, та поспитали, що це за писаки? — нїчого! — цей? — так собі! а, той? — а той краще!

Плющ замовчений, *Ходкевич*, так само *Козловський*, *Філянський*, теж як-би їх не було. Про *Яцкова* нї слова, одно призвище на його, видно д. *Єфремов* дивить ся очйма лївобережця, що як то Галичанин, то він не вартий великої уваги, чого їм там... досить з їх, що ми *Франка*, *Кобилянську*, *Федьковича* й *Грушевського* згадуєм... Теж таке щось нагадують згадані: *Пачовський* і *Карманський*, а менї здаєть ся, що нам про їх треба було сказати, що це ті поети, що вчать літературної мови. Наш час, наше житя заняло всї дїлянки нашого істнованя, будь се історичного, лїтературного, наукового, культурного, чого за *Шевченка* не було. У д. *Єфремова* по його історії того — вертаю ся назад — не видно. Та хай, підем далї. Чого-б а це для історії літератури до речі, коли згадувати уболїваня *Смотрицького* над перевертнями, чоґоб не згадати й слів *Копинського* над зрадництвом України *Вишневецького* (у Лазаревського); зразок цей класичний для иллюстрації тої доби і правду кажучи не так здоптаний, як слова *Смотрицького*.

У *Котляревського* якось оббігом сказано про якусь спільність з *Осиповим* (російським поетом) — читач тут нїчого не розбере, а про „Наталку Полтавку", то вже аж нїяк. Уявіть собі, той читач вичитує у *Брокгауза* і *Єфрона* що „Наталка" написана й скопіована з якоїсь французької пєски, що тодї читачеви робити? або коли той таки-ж читач прочитає *Свшана* статю про *Котляревського* (в збірнику присвяченому пр. *Сумцову*)? [1]) Кинеть ся він до історії *Єфремова*, а там... а нї — нї! не зауважано, не вияснено — виходить автор щось затаює? Теж про близькість *Шевченкової* музи до польсько-української школи (як це осьвітив пр. *Дашкевич*), чи справдї це попередники *Шевченка* — ті всякі *Ґощинські*, *Чайковські* то-що? У д. *Єфре-*

[1]) Що це Свшан вигадує, а ну що на те каже д. *Єфремов*?

мова елементарні таки річи, кардинальної вартости — пропущені. Виходить, що тут мабуть справді щось таке є, що автор пропускає.

Галицький початок написаний влучно, але чим близше до нас, до часів *Франка*, то тут треба було згадати, що мовляв, на такому безпросьвітному тлї виступає *Франко* енціклопедіст і т. далї, щоби видко було хто такий *Франко*, бо той *Франко* у *Єфремова* звичайний поет. Про його нема ні біографії, як і про *Федьковича*, теж не помічаєм біографії при *Шашкевичові*, адже це каменярі галицької культури, кому як кому а таким біографія незаводилаб, і з неї не один чого небудь навчив сяб. А то хто їх зна, хто, відкіль вони?

А біографія повчилаб' читача й зайвий раз нагадалаб' задуматись, що таке Галичина, Буковина?... Біографії навіть би облекшали працю авторові книжки. Вже одна біографія осьвітилаб' ґенїй письменника, в меншій чи більшій мірі, і безперечно. Про всїх писать біографії звичайно нїзачим, але біографії наших клясиків: *Шевченка*, *Квітки*, *Кулїша*, *Глїбова*, *Франка*, *Федьковича*, *Кобилянської*, *Шашкевича*, *Карого*, *Левицького*, *Коцюбинського* аж, аж, аж потрібні. Як би той *Сковорода*, полїтика оживилаб історію своєю біографією, та навіть з педагогічного боку біографія — чинник виховання і виплекування...

Франко у д. *Єфремова* добре написаний, але недокінчений, яке повчаюче його житя? особливо драма з його здоровєм, як наслїдок велетенської роботи, що вів ґенїй все житє; от, це вже не той пророк, що з його глузують сусїди за те, що він їм не зрозумілий, а — той мученик, що робить як пчола, веде свою працю набожно й надломлюєть ся. А у *Єфремова* цей великий чинник Галичини цей мученик так собі. Читач з *Франка Єфремова* нїчого не навчить ся, а той *Франко* такий, повторю повчаючий. Адже *Франко* для Галичини — все він заслуговує цїлого віддїлу, а у *Єфремова?*

Автор згадує в своїй історії про українську школу в польській лїтературі. Згадує одних панегіристів нашої України і то не всїх, а по моєму треба, як що таку течію згадувать, то згадати слїд і *Словацького*, він теж присьвячував Україні свою музу в Мазепі, в Семенко, в Вернигорі, „Boże kto ciebie nie czuł w Ukrainie", чого не згадать *Korzeniowsko'го*, він теж описував нас в „Karpackich Góralach", *Сенкевича?...*

Чогось *Богдан Залєський* підігнаний під анальогію *Гоголю*; виходить так що *Залєський* теж наш лїтературний зрадник, продав себе чужинцям; хиба *Залєський* був Українець по походженю? Коли виводить українську течію в польській лїтературі, а краще мовити-б наш вплив чи то духовий чи стихійний на чужинців, то чи завадило-б' показати теж читачеви наших братів на панщинї у чужих культур і чужинців, котрих ми собою цїкавили? Ось вам сама Польща. Вік польського гуманїзму аж кишить Українцями: перші батьки польського гуманїзму творять наші землячки *Orzechowski*, *Szymonowicz* і др. Таке саме можна сказать про другі культури. У россійській історії культури дуже сильним двигачем не раз бували, та й є Українці, починаючи за духовенства, кінчаючи *Мордовцевим*, *Короленком*, а у *Єфремова* чогось на увагу заслуговує тільки один *Гоголь* і то як? Хоч би пожалкував був *Єфремов* ґенїя *Гоголевого* для нас, та повчив нас, чого *Гоголь* упав жертвою чужої культури. А *Капнїсти*, *Гнїдичі* то що, про їх ані слова! Адже історія лїтератури є заразом і історією ґенїя, все одно, чи цей ґенїй нам служив, чи чужим. Далї коли згадувати що Україна дечим спричинила ся Полякам, то

чого не згадати як ми услугували Болгарам, Сербам? Болгари у себе, не бійте ся, не забудуть підкреслити свій вплив на нас. Сербів, Болгар ми теж годували своєю культурою, особливо в новійші часи. *Ганки*, *Ходжічи*, *Светічи*, *Веселїновичі*, *Хорамбашичі*... просто черпають творчість з нас, просто кажуть, що їм *Франко*, *Шевченко*, *Федькович*, *Марко Вовчок* — рідні. Чого-б не згадати *Турґенєва*, *Байрона*, перекладачів *Шевченка*?..

Венцель, *Потоцький*, *Гундулїч*, *Сарбєвський*, *Бірковський* пишуть оди — поеми про Хотинську битву й перемогу Ляхів над Турками а чи про нас в їй, хоть трохи, хоч словом згадують, чиїми руками загребували вони жар? Чи спомянули вони *Сагайдачного*, що вдунув їм сили ще на 2 століття? Що вони про нас кажуть? дякують, чи гудять нас, а чи може й не згадують? хіба це не цікаво історикови літератури? Болгар відроджує Українець *Венелїн* — чого-б не осьвітити-б ту аномалію наших запроданців чужим? цеж повинна книга повчити нас і відвернути від таких помилок на дальше, бо ми й надалї можемо помиляти ся. Хіба історію тілько добрим ґеніям пишуть? *Герострат*, і той має історію. Безсторонність передовсїм, а всебічність це заслуга автора.

Сковорода, „Кієвская Старина“ добре схарактеризовані. *Винниченко* добре відрекомендований, але не розібраний: чого-б' не розібрати, хто його знаменичує зі шляху? (*Горкій*, *Андреєв*... чудна фільософія) Теж саме за чим похвали *Олесеви*, як — він так само вже збочує до гіршого (його символїзм, містицизм...) Про *Шевченка* написано — повторюю — мистецьки, тільки біоґрафія його слабенька... Про *Щоголева*, про його чудові баляди — поема, анї — нї! А про думи теж дуже мало, про народню творчість — нїчогісенько, так само про коломийки, щедрівки, колядки то що, нї словечка. Про Галичину п. *Єфремов* добре розказує і показує перші недорічні, важкі кроки наших піонерів. Це віддїл добрий, а особливо для тих, що люблять зсилати ся на лекші обставини в Австрії, що мовляв, тут (в Росиї) куди труднїйше, щось подібне почати. П. *Єфремов* дуже а дуже добре показує ту лекшість. Про *Драгоманова* добре сказано а — біоґрафії нема. *Драгоманов* наш гойдаєть ся якось між небом і землею.

Чого-б не розібрати таких творів як „Хиба ревуть воли як ясла повні“, „Перехрестні стежеки“, „Землю“, „Огнї горять“ — вони зеркало нашого безталанного житя, та й шедеври нашої літератури, а у п. *Єфремова* вони — тікьо перелїчені. Книжки п. *Єфремова* — звіт всеї нашої літературної продукциї, але написана чогось як якісь лекциї. Історія літератери для нас повинна попереч всього бути написаною більш романтично, ніж якось по лекторськи. Про *Олеся*, в віддїлї літератури чогось не згадані статї пр. *Сумцова*, що друкували ся в „Южному краю“, нї *Пачовського* в „Дїлї“.

Помилок і слабших письменників автор чогось уникає,.. Нїчого автор не каже при оглядї про *Грушевського* про предтеч істориків. *Гізеля*, *Чепу*, *Туманського*, *Я. Маркевича*, *Антоновського*, *Ломиковського*, *Бантиша Каменського*, *А. Мартоса*, *М. Марковича*, *Н. Маркевича*, *Антоновича*, *Єфіменко* — тодї, коли так гарно згадано: *Величка*, *Самовидця*, *Грабянку*, *Боґдана*. Нова преса чогось мало зачеплена (хоч би „Ukrainische Rundschau“), буковинська, американська. Добре й до речі зазначено термін на місце „руський“ і україно-руські“ — „Україна“-їнський...

Звичайно використати все не можливо, але поповнити де чим можливо і такому мистцеви пера як п. *Єфремов* не трудно, тут іде річ про речі цїлком

елементарні: про пропорцію складових частий книжки, і доповненя їх — але їх тоді тілько легко виконати, коли автор заранї вирішить, кому він пише, чи для ширших мас, чи для знавців літератури. Через те, та книжка, не наукова й не підручник, нова й не історія. Як історія, то треба було пропорціональність ей чинників і речників дотримати, розгортаючи перед читачем їх еволюцію й ґенезу. Коли писати наукову річ, то треба було зробити всьому, що тичить ся літератури — переоцїнку, підкреслювати анальогії, вартість і своєрідність всїх явищ нашого ґенія. Колиж писати підручник, то попереду треба вишукувати класичність зі знадібґів нашої літератури і окремим ей представникам надати пластичности, а це здобуваєть ся через біоґрафії окремих ей авторів.

Всеж таки книга п. *Єфремова* написана добре й з замиловапем... Іллюстрації в книзї не зайві, а навпаки бажані, та тільки чого стільки в нїй *Шевченків*; чого нема *Полїтики*, *Прокоповича*, нема малюнків нашої академії, академіків, рукописів: литовського статуту, літописів, то-що... адже це ілюстрована література, та і малюнків таких достать не трудно? Ще вернусь до галицьких поетів. Автор нїчого не росказав про *Могильницького*, *Устіяновича* і т. п. що справдї заслуговують, не розібрав автор хочби їх з боку їхньої міссії в Галичинї, а так перелїчив, як другорядних поетів всеї України [1]). Недавно ця книжка вийшла другим виданем, побажаєм їй і третього, робота заслуговує повної уваги й пошани до автора. По істині п. *Єфремову* суджено було почистити Авгієві стайнї сирого матеріялу, та й обробленого, тільки не придатного для нас (як *Петрова*). Праця коштовна й зараз нїчим другим не замітна.

Дрібні вісти.

Скількість насїня бурянів в почві. *Дарвін* взяв в місяцю лютім з місця, під водою лежачого, при березї малого ставка, три пробки мулу, котрий в сухім станї важив 193 gr. Вохка маса виповнила ледво звичайний стаканчик до кави. Шість місяцїв переховувано її вохку в лябораторії в стаканчику, а кожду ростинку сейчас по прозябленю старанно усувано. В протягу того часу начислено 537 ростинок ріжних родів; переконуючий се доказ на нечувану скількість насїня бурянів виступаючих в почві.

Кілько комах зїдають денно птахи? *Loos*, надлїсничий в Лїбоху над Лабою (в Чехах), завдав собі працю обчисленя, кілько разів на протягу дня обсервована ластівка кормила молоденькі. Обсервація *Loosa* тревала цїлий день 15. серпня від год. $6^1/_4$ рано до $7^3/_4$ вечером, а предметом її була одна ластівка, котра мусїла сама зносити корм для своїх малих, бо її товаришка з пари згинула. Отже та ластівка на впродовж дня перелетїла до гнїзда з поживою 526 разів, а по годинї 6 вечером перестала її зовсїм носити. А що за кождим разом мала в клювику пожиток для двох або й навіть може трьох молодят, можна отже числити, що принесла до гнїзда за цїлий день звиш 1500 комах. Коли до того додамо те, що зїдають за день старі ластівки, то можна числити, що в часї кормленя молодих пара тих птахів нищить денно до 3000 комах.

[1]) Може для всеї України вони другорядні, а для Галичини вони піонери.

Штучний чоловік. Одному берлїнцеви вдало ся по довголїтних зусилях сконструювати небувале чудо, штучного чоловіка, що вміє ходити, сьміяти ся і свистати. Сей архитвір механїки, названий своїм творцем „Occultus“, є статуєю натуральної величини чоловіка так сильно подібною, що ще на віддаль одного метра нїхто негеден розріжнити, чи се жива істота, чи лялька. Штучний чоловік має у своїм нутрі неперечислену скількість кілець, приладів, котрі відповідно накручені і наставлені, уможливляють йому вище згадані штуки.

Дїланє лучів раду на звірята. Зараз по відкритю раду через паню *Curie-Склодовську* спільно з небіщиком її чоловіком, стверджено шкідливе дїланє лучів раду на живучі орґанїзми.

Дослїдники, хотячи заглубити природу раду і його промінюваня, не хотїли досьвідчати того на власній скірі. Зачали отже досліджувати на звірятах хоробливі прояви, по виставленю на дїланє лучів раду. Вже в р. 1903 завважено, що коли рурку з радом впровадити під скіру близько мозку або стрижа хребетного, наступають вже по упливі 3 годин прояви параліжу, а по дальших 3 годинах корчі. Чим молодші звірята, тим вразливійші на дїланя раду. Стверджено то найперше на мишах.

Щоб ствердити наслїдки на більших звірятах, але без всуваня їм рурок з радом під скіру, а просто через виставленє їх на постійне дїланє лучів раду з якогось віддаленя, замкнув один учений три крілики в клїтцї а в єї даху вмістив скринку скляну з маленькою скількостю раду. По 16 днях зачервонїли ся кріликам уха. Відтак показали ся на ріжних місцях зверхної скрані знаки попеченя. Ті знаки перемінили ся опісля в боляки, які з часом самі погоїли ся.

По упливі шести до восьми тижнїв від початку дослїдів, вилисїли уха зовсїм, а хребет зачав також лисїти. Опісля наступили запаленя місць, з котрих волосє повипадало і замінили ся в цїлі плащі боляків. По шіснайцяти тижнях згрубіли значно уха, набігли боляковими жилками і вкрили ся струпами.

Але нетілько на скіру дїлали тут промінї раду. Показало ся, що независимо від того атакували безпосередно систем нервовий. Доказом того перешкоди в рухах, котрі виступили по восьми місяцях.

Крілики тратили щораз більше силу в задних ногах, а вкінци ледво їх волочили за собою. Рівночасно завважено, що звірята зачали слїпнути, бо лучі раду нищили сїтківку і зоровий нерв, с. є. ті части ока, котрі є ядром бачення.

Новість! **Новість!**

Ілюстрована Історія України

проф. Михайла Грушевського.

популярно написана, богато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій, портретів, знимків, старинних малюнків, карт і плянів. Продаєть ся в книгарнї Наукового Товариства ім. Шевченка. Цїна без оправи 6 К 20 сот., в оправі 7 К 20 сот. Хто замовляє три примірники нараз, не платить порта.

Видавець: **Руське Товариство Педаґоґічне.** — Головний редактор: **Іван Ющишин.**
Відвічальний редактор: **Р. Д. Кульчицький.**

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
370.947705 UCHY C001 v.1 NO.1-2(1911
Naukovyi dodatok do Uchytelia .
3 0112 088160756